



Research Paper

The Political Economy of Development in the Islamic Republic of Iran: The Precedence of the Political Over Politics and It's Developmental Consequences

Masoud Hashemi¹ • Farhad Daneshnia² • Ghodrat Ahmadian³

1. Ph.D. Student in Political Sociology, Razi University, Kermanshah, Iran

2. Associate Professor of International Relations, Razi University, Kermanshah, Iran

3. Associate Professor of International Relations, Razi University, Kermanshah, Iran

DOI: <https://dx.doi.org/10.22034/ipsa.2022.466>

Receive Date: 31 May 2022

Revise Date: 20 August 2022

Accept Date: 31 August 2022



©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract

Introduction

The Islamic Republic of Iran has implemented six five-year development programs from 1989 to 2021 to achieve national development. More than 17 years have passed since the announcement and implementation of the twenty-year vision of the country. The main concern of the aforementioned mid-term and long-term plans is to transform the Islamic Republic of Iran into an advanced and inspiring country in various economic, political, social and cultural fields in the future. But the political economy of the Islamic Republic of Iran, despite achieving some balanced development goals, is still facing to various economic, political and social bottlenecks. According to the statistical reports, available in the mentioned areas, despite decades of development experience, the Islamic Republic of Iran is one of the countries that have a considerable gap between the goals and ideals envisioned in the high-level development documents and their realized achievements. The question is why, despite the formulation and implementation of various development plans, the political economy of the Islamic Republic of Iran is still encounter with development problematic? The hypothesis of the research is designed in such a way that the priority of the political over politics in policy-making and the pattern of confrontation of political forces with each other has become the basis for the formation of the difficulty of development in the Islamic Republic of Iran. The claim of the research is that the predominance of the mentioned model in the formulation and implementation of development programs in the Islamic Republic of Iran is closely related to the complexity of the national development process. In the current research, an attempt is made to analyze the logic of the dominant pattern of organizing and politicizing the forces, which operates in the context of friend and enemy confrontation and antagonistic relations between the forces, in the process of the Islamic Republic of Iran's national development.

* Corresponding Author:

Farhad Daneshnia, Ph.D.

E-mail: f.dnshn@razi.ac.ir



Theoretical Framework

In this research, while being aware of the existing theoretical and analytical plurality regarding the conceptualization of the category of development in the Islamic Republic of Iran, an attempt is made to look at the problem from a foundational perspective. Propositions and concepts such as the political, politics, antagonism, agonism, friend and enemy, and the balance of forces in the intellectual-philosophical system of thinkers such as Carl Schmitt and Chantal Mouffe as the most important theorists of the category of the political, constitutes the article analytical and theoretical framework. In Schmitt's intellectual system, the dominance of the political is associated with a kind of antagonistic and hostile relations between the forces, by which each of them acts in the direction of removing and setting aside the other from the political sphere. The rigidity of politics, the refusal to make community-oriented decisions, the priority of self interest over the public good, and the concentration of political procedures instead of paying attention to the public good are clear manifestations of the decision-making processes in the conditions of the priority of the political. Unlike Schmitt, thinkers such as Chantal Mouffe, theorize the political matter and the relations between competing forces not based on antagonism or hostility, but on the basis of agonism and interaction. Although in the recent situation, there is still a conflict between the opponents of our ruling, but in the opinion of Mouffe, while they are opposite and competing with each other, they consider and recognize each other as legal perspectives. The thought of thinkers like Mouffe, the theoretical support of creating a new concept, is placed under the title of the political as the opposite of politics. In the context of the primacy of politics, not only the competing actors have legitimacy, but also the society-oriented elites, scientific and academic centers, non-governmental organizations and development think tanks find more space for action than the forces present in the political situation. In general, Schmitt and Mouffe's view of the political theme provides a theoretical framework by focusing on the issue of the relationship between the political and politics in development policy-making, to analysis the challenges facing the issue of national development and the possibilities of getting out of it in the political economy of the Islamic Republic of Iran. The propositions and the theoretical model of the research are classified in the table below.

Table 1. The different formation of forces in the context of the political or politics in the process of national development

the political	politics
The political implies the ontological aspect of the phenomena	politics implies the methodological and epistemological aspects of phenomena
Decision making happens in the political structure of power	Decision making happens in the society
Actors are often parties, political elites, political groups and medias	Actors are mostly scientific elites and experts, think tanks, scientific centers and non-governmental organizations.
Political competition based on expediency and group benefit and focused on power interests	The focus is on social dialogue based on knowledge and aimed at the common good.
Othering relationships take precedence.	Participation, synergy and coordination of forces is a priority

Research method

The method of this research is descriptive-analytical and qualitative. The data was collected in a documentary way and from written texts, official reports of national and international institutions, field researches regarding the quality of developing and implementing development programs and the documents of the first to sixth development programs. In the analysis of the data, after collecting them, they were organized and classified in order to express the main topic and problem of the research, and their analysis was done based on the hypothesis and claim of the research.

Research findings and discussion

The dominant pattern of organizing and activity of the forces in the Islamic Republic of Iran is understandable in the context of the dominance of the political based on the conflict of the forces instead of the synergy and consensus of opinion that emerged from their critical and community-oriented dialogues with each other. In fact, the expansion of the process of planning and implementation of development measures in the Islamic Republic of Iran should be considered as the result of the conflicting relations of political forces, which has made the life of the society and the economic-political system encounter with serious bottlenecks. This situation indicates a kind of discourse breakdown, hostile relations and ontological differences between the political forces that determine the decision-making structure of national development in the Islamic Republic of Iran. The mentioned feature has caused various forces in the context of political economy of the Islamic Republic of Iran to engage in political activity at every stage with an orthodox approach and radical distancing from the discourse and experience before them. Based on this, the various phases of the experience of planning and implementing development measures in the Islamic Republic of Iran are associated with a kind of fluidity and lack of concentration and logical sequence of programs. In this regard, the category of eliminating and setting aside forces and not recognizing each other's concerns and positions is institutionalized from the very first development program in the Islamic Republic of Iran. Hashemi Rafsanjani and technocrats, by producing distrustful concepts towards Mousavi and traditional-religious leftists, distanced themselves from them and excluded them and defined the goal of development as growth and economic development. The nodal point of the first and second development programs was mentioned in the light of economic liberalization and privatization discourse with a completely economy-oriented approach. In the next step, Khatami and the democratic reformers, with strong alienation towards Hashemi and the technocrats, put their hopes in focusing on the concept of freedom and political development. The result of the hegemonic articulation of the recent force from the theme of development is the predominance of political and social tendencies in the formulation and implementation of the third plan and fourth plan. Ahmadinejad and duty-oriented bureaucrats emphasize Iranian-Islamic development while fighting with Hashemi and technocrats and Khatami and democratic reformers under the othering idea of Western development. Influenced by the new discourse of the implementation of the fourth development plan and the formulation and implementation of the fifth



development plan, distancing himself from his predecessor and based on Iranian-Islamic principles, progress for the realization of justice is placed on the agenda instead of economic or political development. Rouhani and the moderate conservative bureaucrats, while announcing the acquittal of Ahmadinejad and duty-oriented bureaucrats, put their efforts for establish development process on a new path within the framework of interaction with the international system and connection to the global trade and investment chain. They bring and provide the ground for the implementation of the fifth plan and the formulation and implementation of the sixth development plan in a break with the experience before them.

Table 2: Articulation of conflicting development plans for the realization of national development in the context of the political

The development plans	the first and second plan	the third and fourth plan	the fifth plan	The sixth programs
Policy-making forces	Technocrats, Hashemi Rafsanjani	Democratic reformers, Mohammad Khatami	Duty-oriented bureaucrats, Mahmoud Ahmadinejad	Moderate conservative bureaucrats, Hassan Rouhani
Economy	economic liberalism	welfare state	Islamic socialism	institutionalism and neo-Keynesism
politics	Elitist	democracy	Populist	Elitist
Discursive relation of economy, politics and culture	Economy-oriented, little attention to social and cultural issues	Policy oriented, cultural and social tolerance	Culture-oriented, revitalizing the values of the revolution	Conservative approach to cultural and social issues
Ideology	Ideological fading, technocracy, pragmatism, progressivism, axial development, modernism	Pluralism, favoring freedom and democracy	Concentration of ideology, internal and external othering	Lack of ideological and moderate background
The orientation of the development program	Economic growth	Expanding individual and social freedoms, strengthening civil society, citizenship rights	spread of justice	Economic growth in interaction with the world

Another consequence of the dominance of American politics in development programs in the Islamic Republic of Iran, apart from the disconnection of programs from each other, has been the weakening of the community-oriented policymaking process. Based on this, the role of scientific centers and thinkers in guiding and facilitating the process of national development is diminished and the ground for the separation of the science system from the decision making system is provided. Universities have become academic monasteries toward their social environment and geographical zone, and non-governmental actors and development think tanks do not find much context and opportunity to play the role in articulating development programs.

Conclusion

In the current research, it was discussed that the main problem of development in the Islamic Republic of Iran is the conflicting relations between the political and social forces present in the country's political economy. This important, in the first step, the political sphere of the Islamic Republic of Iran has faced the formation of a type of anomic or uncertain region in the pattern of interaction and confrontation of forces and discourses. The consequence of such a situation is the ontological discontinuity and the vague and imprecise but conflicting demarcation of these forces against each other and consequently their refusal to talk, coexist and synergize in order to achieve what the public good is and how to realize it. In the second step and following the concentration of such nonfactual demarcations around the axis of friend/enemy, decision-making of development planning and its implementation, is not in the direction of continuity and synergy of programs and actions, but it happened in a state of discontinuity and it has crystallized as a turning point for resuming a series of actions and policies separated from each other in each period. In this regard, the compilers and implementers of development programs often play a role as multi-talented actors and by insisting on their often partial and non-comprehensive ideas, each one have been focused on a specific topic and goal, including economic development in the Hashemite period, political development in the Khatami period, justice in Ahmadinejad's era and ultimately the unfulfilled moderation between goals and ideals in Rouhani's era on breaking with their previous situation. The result of the aforementioned procedure was the comprehensive, complex, condensed and consensus view between the goals, plans and the way of their implementation in the interaction of state-market and society in the process of national development in Iran's post-revolutionary society. The mentioned procedure has caused the category of trial and error and the acquisition of costly experiences to be reproduced in the national development process of the country. Continuation of such a process accelerates the transformation of the country's development issues and challenges into a problem and crisis, and creates the breakdown of structures and the depletion of the development capacity of the existing planning system to solve the problems of improving the life of the society and the political system. A policy proposal arising from the research is the necessity of placing the concerns and comprehensive issues of society on the agenda of political forces and prioritizing the public good over personal and group interest in the context of synergy and unity of forces in the country's political sphere. This important foundation is the gradual achievement of the ideals of balanced development and progress in accordance with the requirements of the human needs of the Iranian society.

Keywords: Islamic Republic of Iran, national development, the political matter, politics.

References

- Arendt, Hannah (2010). *The Human Condition*. Translated by Masoud Alia. Tehran: Qoqnoos, (in Persian).
- Ahmadi Amouee, Bahman (2003). *Political Economy of the Islamic Republic*,



Tehran: game no publication (in Persian).

Ashena, Hosamoddin (2016). «The National Network of Society and University as a linke transition to entrepreneurial university», Cultural letter of the National Society and University Network, Summer, pp. 13-1, (in Persian).

Akbari, Kamal (2018). How many non-governmental organizations operate in the country?, Available on the site: www.kabaronline.ir news code: 1289903, (in Persian).

Atrianfar, Mohammad (2015). Hashemi prepared the Root for second khordad: Available on the site: www.tarrikhirani.ir news code: 8045, (in Persian).

Ali Rabiei's report from the online meeting of some members of the 12th government, retrieved on the Entekhab News-Analytical website. March 16, 2021. Available on the site: <http://www.entekab.ir/665804>, (in Persian).

Bakhshi, Mustafa (2009): The Theoretical foundations of the Plan that became Destroyed: Available on the site: www.rajanews.com news code: 5758, (in Persian).

Behdad, S (1988). The political economy of Islamic planning in Iran, in post revolutionary Iran, Edited by Amirahmadi, H, & et al, (London: west wiew press).

Bloom, David (2003). Des. I dee's a'l action pour une Reform de L' en seignement superieur, In Globalization et univesites . nouvel. Espase . Nou Veaux Ac teurs, sous La direction de Gilles Breton , Michael Lambert , edition unesco, les presses de l' Uni versite laval

Daneshnia, Farhad (2011). The Consequences of Globalization for Developing countries. *Journal of political and international Approaches*. No 31, 216-193, (in Persian).

Dehghani Firouzabadi, S.J & Radfar F (2009). The Patterns of exporting revolution in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran, Tehran: Imam Sadegh University Publications, (in Persian).

Etaat. J and others (2012). The Principles of Sustainable Development in Iran, 1rd Edition. Elm publication, (in Persian).

Farasatkah, Maghsoud (2014). We Iranians: a historical and social contextualizing of Iranian ethos, third edition. Ney publicatio, (in Persian).

Fazli, Mohammad (2016): «Political Research provides the basis for the participation of universities», The cultural letter of the national community and university network, Summer, pp. 26-28, (in Persian).



Fouladiyan, Majid (2016). The role of the national network of society and university and academic elites in the field of social policy of the country. The cultural letter of the national community and university network. Summer, pp. 56-58, (in Persian).

Ghochani, Mohammad (2017). Hashemi reformist or conservative? The modern right as an idea beyond the traditional government and the traditional left: Available on the site: www.hamsharionline.ir: news code: 1287, (in Persian).

Ghochani, Mohammad (2010). white colors , sociology of civil institutions in Iran today. second edition. Tehran: naghshonegar publication, (in Persian).

Haji - Yousefi, Amir Mohammad and Behmard, Somaiya (2006). «A Survey of Brain Drain from Iran after the End of Iran-Iraq War», Research Letter of Political Science, 1(4), pp. 27-67, (in Persian).

Heydari, Nosrat allh and Jamshidi, Mohsen (2016). The Role of Non-Governmental Organization(NGOs) in Political Participation Period(Khatami,Ahmadinejad,Ruohani). Political Science Quarterly(Scientific Research of Islamic Azad University),12(36),pp125-152, (in Persian).

Habermas, jurgen (1984). The Theory of communicative Action: Reason and Rationalization of society, trans, tomas Mccarthy, vol. I, London: Heinemann.

Hellenbroich,Anno and Elisabeth Hellenbroich (2006). carl schmitts Hobbesian state,National EIR,vol.33.

Iran news agency (2/6/2018). Strengthening and continuous support of non-governmental organizations in the government of Tadbir and Omid, (in Persian).

Iranian immigration has increased 140 Fold(29/6/2010). Available on the site: www.hbaharnews.ir article code: 190806, (in Persian).

Khaleghi Damghani, Ahmad and Malekzadeh, Hamid (2015). Politics, paidia and the state: the political and its inter-subjective foundation. *Quarterly Journal of State Studies*, 1(2), pp. 136-166, (in Persian).

Laclau, E. (1990). New Reflection on the Revolution of our Time ,london:verso.

Laclau,E (1996). E. Emancipation, (s):verso

Mahfouzi, Seyed Hassan (2018). What will happen to the inappropriate petrochemicals?: Available on the site: <https://moqavemati.net/> news code: 10421813, (in Persian).

Marshall, Catherine and Rossman, Gretchen (2015). Designing Qualitative Research. Translated by Ali Parsaiyan & Seyed Mohammad A arabi. Tehran: Cultural Research Office, (in Persian).



- Mojtabalzadeh, Ali and Layali, Mohammad Ali (2016). Political Typology, a look at parties, groups and political currents in contemporary Iran. 3rd(third) edition. Qom: Nashremaaref offic, (in Persian).
- Mozaffari, Ayat (2016). Political Stream ology In Contemporary Iran, 14rd edition. Zamzam Hedayat Publication, (in Persian).
- Movasseghi, Ahmad (2015). Modernization and reforms in Iran (from Theory to practice), ghoomes publicatio, (in Persian).
- Movasseghi, Ahmad (2006). Political economy of Iran ,in The Islamic Republics Period», Law And Political Science, No. 71, Spring, pp. 311-354, (in Persian).
- Manoochehri, Abbas. (1387). Approach and Method in Political Science, 1rd(first) edition. Tehran: Samt Publicatio, (in Persian).
- Mazaheri, Tahmasb (2012). The Destination of economic organization in the Khatami government: Available on the site: www.eghtesadonline.com: news code: 40583, (in Persian).
- Mansourian, Khosrow (2011). Limiting the activity of non-governmental organizations in Iran: Available on the site: <http://www.dw.com>, (in Persian).
- Maydari, Ahmad (2020). Amartyasen's criticism of John Rawls; two transformative strategies: Available on the site: <https://3danet.ir/Meidari-john-rawls-amartya-sen>, (in Persian).
- MCGonn, James G (2016). Think tanks and civil societies program 2015 Global Go to think thank Index Report , Pennsylvania : university of Pennsylvania .
- MoJa Tebho (2003). Globalization – A partheid, Le role del enseignement saperiear dans Le development, In Globalization et universities Nouvel espace. Noa Veau acteurs . sous La direction the G'illes Breton . Michel Lambert. Edition unesco: et les presses de Luniversit'e Laval
- Mouff, C (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism?», social Research , 66(3), published by: The John Hopkins University press : pp. 745-748 , Available on the site: <http://www.jstor.org/stable/40971349>.
- Mouffe, Chantal (2005). On the political, London . Routledge.
- Myrdal, Gunnar (1974). What is development?», Journal of Economic Issues, VIII no. December, pp 729-736.
- Noei, Gholamhossein and Saje, Leila (2013). The role of non-governmental organizations (NGOs) in sustainable development: Tourism and sustainable development conference, Hamedan: Islamic Azad University. <http://www.civilica.com/paper-NCTSDo1NCTSDO1-123.html>. , (in Persian).

- Pakseresht, Soleiman (2016). «The purpose of think tanks is to strengthen policymaking and collaborative decision-making», cultural letter of the National Network of Society and University, summer, pp. 15-21, (in Persian).
- Pesaran, Evaleila (2011). Iran's struggle for Economic Independence, Reform and counter-Reform in the post-Revolutionary Era, Network: Rutledge 2011 1sted.
- Raghfar, Hossein (2018). Regarding the Development Plan, Ahmadinejad Announced that The fourth Plan is American: Available on the site: www.masalasonline.ocm news code: 46277, (in Persian).
- Renani, Mohsen (2019). Development book: preliminary report of a consolidated review of Iran's position in global development indicators. Isfahan: Farhange Mardom Publication. Electronic version. Available on the site: <https://pooyeshfekri.com>, (in Persian).
- Rahdari, Alireza and Nasr, Mustafa (2017). «Challenges of think tanks in Iran», Journal of Management Development, 30(2), pp. 23-54, (in Persian).
- Rouhani, Hassan (2013). National Security and Economic System of Iran, 4rd Edition. Strategic Research Center, (in Persian).
- Sariolghalam, Mahmood (2014). Rationality and Iran's National Development, 11rd Edition. Published by Farzan Roo, (in Persian).
- Saeedi, Mohammad Reza (2012). Participation of non-governmental organizations in medium-term development Plans in Iran. Culture and Communication Studies, No. 14, pp. 129-150, (in Persian).
- Sinaee, Vahid and Zamani, Somayeh (2012). A Survey on The Role of The Iranian Government and Parliament in The Changing of Economic Policies (Case study: The First Economic, Social and Cultural Plan 1989-1993), 19(2), pp. 72-100, (in Persian).
- Shaghghi Shahri, Vahid (2017). Evaluating the country's development plans in terms of achieving the economic goals of the vision. Majlis & Rahbord Quarterly, 25(94), pp. 209-237, (in Persian).
- Sarzaeim, Ali (2015). Iranian populism, analysis of the quality of Mahmoud Ahmadinejad's rule from the perspective of economics and political communication, fourth edition. Tehran: kargadan Publicatio, (in Persian).
- Schmitt, Carl (1996). The concept of the political, translated by George schwab: The university of Chicago press.
- Schmidt, Carl (2015). The concept of the political, translated by Yashar Jirani and Rasoul Namazi, second edition. Tehran: Qoqnoos publications, (in Persian).



Schmidtt, Carl (2011). Political theology, translated by Leila Chamankhah. first volume. Tehran: nashr negahe moaser, (in Persian).

Tajik, Mohammad Reza (2018). lectures on political philosophy: what is The political, The Institute of Political Economic Studies, (in Persian).

Traub – merz , Rud of (2011). Do we need more and more think tanks? Briefing paper special I issue , Retrieved by. <http://Library.fes.de/pdf-files/bueros/china/8564.pdf>.

The least and The most share of governments from oil dollars(4/24/2019). Available on the site: www.homsharionline.ir news code: 530771, (in Persian).

The law of the first economic, social, and cultural development Plant (1990). Publisher: General Administration of Laws and Regulations of the country, (in Persian).

The Law of the second economic, social and cultural development Plan (1995). First Edition. Publisher: General Administration of Laws and Regulations of the country, (in Persian).

The Law of the third economic, social and cultural development Plan (2000). Publisher: Deputy of research, compilation and revision of regulations, (in Persian).

The Law of the Fourth Economic, Social and Cultural Development Plan (2004). First Edition. Publisher: Deputy of research, compilation and revision of laws and regulations, (in Persian).

The law of the fifth economic, social and cultural development Plan (2010). First Edition. Publisher: Vice President of Compilation, Revision and Publication of Laws and Regulations of the country, (in Persian).

The Law of the Sixth Economic, Social and Cultural Development Plan (2015). Deputy of Laws, General Department of Drafting Laws, General Department of Commissions, Courts and Consultants, (in Persian).

www.cbi.ir, (in Persian).

www.eghtesadonline.com,9/10/1398/405829, (in Persian).

<https://www.prosperity.com/the-Legatum-prosperity-index>.

<https://www.imf.org>.

<https://www.iss.nl>.

اقتصاد سیاسی توسعه در جمهوری اسلامی ایران: تقدم امر سیاسی بر امر سیاستی و پیامدهای توسعه‌ای آن*

مسعود هاشمی^۱ * فرهاد دانش‌نیا^۲ قدرت احمدیان^۳

۱. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۲. دانشیار روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

۳. دانشیار روابط بین‌الملل، گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/apidetails/09452EB8299EA6FE3%

<https://doi.org/10.1735790.1401.17.3.7.1>

چکیده

فرایند توسعه ملی در جمهوری اسلامی ایران، به‌رغم سپری شدن چند دهه از شروع سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه‌ای، کماکان با تنگناهای مختلفی در حوزه اقتصاد، سیاست، و فرهنگ مواجه است. استمرار و تعمیق چالش‌هایی مانند آمار بالای بیکاری، رشد اقتصادی پایین، درآمد سرانه نامناسب، تورم دورقمی، و تعمیق شکاف طبقاتی در اقتصاد سیاسی ایران، نشان‌دهنده این است که دستیابی به پیشرفت متوازن ملی در پرتو اتخاذ رهیافت‌ها، برنامه‌ها، و اقدامات گوناگون توسعه‌ای اتخاذشده در دهه‌های اخیر، کماکان دچار تأخیر است. شکل‌گیری وضعیت پرابلماتیک توسعه‌ای و تأثیرگذاری متقابل چالش‌های یادشده بر همدیگر، امر مداخله و سیاست‌گذاری در فرایند توسعه ملی در جمهوری اسلامی ایران را دشوار نموده است. پژوهش حاضر در راستای بررسی مسئله یادشده، این پرسش را واکاوی کرده است که «چرا به‌رغم تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای گوناگون، وضعیت توسعه ملی در جمهوری اسلامی ایران پیچیده‌تر شده است؟» فرضیه پژوهش این است که «غلبه امر سیاسی بر امر سیاستی، زمینه‌ساز گسست در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه و شکل‌گیری وضعیت دشواره توسعه در ایران شده است». این پژوهش، به روش تحلیلی-توصیفی و با کاربرد مفاهیم سامان نظری کارل اشمیت برای مفهوم‌سازی متغیرهای تأثیرگذار بر فرایند توسعه ملی در جمهوری اسلامی ایران انجام شده است. داده‌های پژوهش نیز به روش اسنادی و با تکیه بر یافته‌های متون نظری، پژوهش‌های تحلیلی، و نیز گزارش‌های آماری مؤسسه‌های گوناگون داخلی و بین‌المللی گردآوری شده‌اند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۹

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۶/۰۹

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

جمهوری اسلامی

ایران، توسعه ملی، امر

سیاسی، امر سیاستی

* نویسنده مسئول:

فرهاد دانش‌نیا

پست الکترونیک: f.dnshn@razi.ac.ir

* مقاله حاضر، برگرفته از رساله دکتری دانشجوی با عنوان «گفتمانی شدن توسعه در داخل، امنیتی شدن در خارج و ارتباط آن‌ها با مشکل توسعه در ایران پس از انقلاب اسلامی» است.

مقدمه

مقوله توسعه، از پیچیده‌ترین مفاهیم و پدیده‌های علوم اجتماعی است. باوجود گذشت بیش از هفت دهه از شروع نظریه‌پردازی توسعه در جهان، کماکان اتفاق نظر چندانی درباره چگونگی پیشبرد فرایند توسعه ملی و نیز شاخص‌ها و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر آن در کشورها و مناطق گوناگون وجود ندارد. بااین حال و به‌رغم تکرر نظری و گفتمانی یادشده، می‌توان فصل مشترک تعریف‌های گوناگون از توسعه را تغییرات بنیادین یا به‌تعبیر گونار میردال، حرکت روبه‌بالای کل نظام اجتماعی^۱ به‌شمار آورد (میردال^۲، ۱۹۷۴: ۷۲۹). تعبیر یادشده از نظام اجتماعی به‌مثابه یک کلیت و تغییرات آن، حکایت از ویژگی چندبعدی، فراگیر، و درهم‌تنیده ابعاد اقتصادی، فرهنگی، و سیاسی توسعه دارد. جمهوری اسلامی ایران در راستای دستیابی به توسعه متوازن ملی، از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰، شش برنامه پنج‌ساله توسعه‌ای را اجرا کرده است. از ابلاغ و اجرای چشم‌انداز بیست‌ساله کشور نیز بیش از ۱۷ سال می‌گذرد. دغدغه اصلی اسناد و برنامه‌های میان‌مدت و بلندمدت یادشده، تبدیل جمهوری اسلامی ایران به کشوری پیشرفته و الهام‌بخش در زمینه‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی در افق آینده بوده است. پیامدهای اجرای این برنامه‌ها در بهبود وضعیت بسیاری از زیرساخت‌های اقتصادی-اجتماعی جامعه را نمی‌توان نادیده گرفت؛ اما دستیابی به پیشرفت متوازن و رسیدن به اهداف توسعه همه‌جانبه، به‌عنوان دغدغه کانونی بیش از سه دهه از فرایند برنامه‌ریزی توسعه‌ای کشور، موضوعی است که کماکان به‌مثابه خواسته اصلی جامعه و نظام سیاسی، دچار تأخیر شده است.

در اقتصاد سیاسی ایران در طول چند دهه اخیر، بیش از یک‌تریلیون و سیصد میلیارد دلار درآمد نفتی (سایت روزنامه همشهری، ۱۳۹۹/۴/۲۴) در فرایند توسعه اقتصادی کشور هزینه شده است. درعین حال، شاخص‌های توسعه اقتصادی کشور، کماکان با پدیده تورم مزمن، نرخ بیکاری دورقمی، رشد اقتصادی ناپایدار، و سرانه تولید ناخالص پایین روبه‌رو است (رنانی، ۱۳۹۹). نه‌تنها در بخش اقتصاد، بلکه کیفیت حوزه عمومی و جامعه مدنی، فرایند تحزب و نقش‌آفرینی نخبگان علمی و طبقه متوسط در سپهر سیاست‌گذاری توسعه‌ای کشور نیز ازجمله دشواری‌های فراوری توسعه ملی ایران به‌شمار می‌آیند. به‌لحاظ شاخص‌های توسعه اجتماعی نیز

1. Movement Upward of the Entire Social System

2. Myrdal

برپایه دیدگاه صاحب نظران، وضعیت قابل قبولی تکوین نیافته است. داده‌های سالانه مؤسسه لگاتوم از ارزیابی و مقایسه میزان رفاه کشورها در حوزه‌هایی مانند اقتصاد، کارآفرینی و فرصت‌های اقتصادی، حکمرانی، آموزش، سلامت، ایمنی و امنیت، آزادی فردی، سرمایه اجتماعی، محیط سرمایه‌گذاری، دسترسی به بازار و زیرساخت‌ها و شرایط زندگی، جایگاه ایران در سطح جهانی را نامناسب گزارش می‌کند. برپایه این گزارش، ایران تنها در دو شاخص آموزش و بهداشت و با کسب رتبه بالاتر از ۱۰۰ در بین ۱۴۰ کشور از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۲۰ توانسته است موفق عمل کند (فولادیان، ۱۳۹۶: ۵۶). داده‌های مؤسسه بین‌المللی مطالعات اجتماعی^۱ نیز که هر پنج سال یک‌بار و از سال ۱۹۹۰ وضعیت توسعه اجتماعی کشورهای مختلف را براساس شاخص‌هایی مانند فعالیت مدنی^۲، باشگاه‌ها و انجمن‌ها^۳، انسجام درون‌گروهی^۴، اعتماد بین افراد^۵، برابری جنسیتی^۶، و دربرگیری اقلیت‌ها^۷ بررسی می‌کند نیز نشان‌دهنده وجود چالش‌هایی فراروی توسعه اجتماعی در ایران است. در حوزه اخیر، جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۰۵ دارای رتبه ۸۵ بوده که در سال ۲۰۱۰، به رتبه ۹۹ تنزل یافته است (مؤسسه بین‌المللی مطالعات اجتماعی، ۲۰۱۵). به لحاظ شاخص‌های توسعه فرهنگی نیز بروز و ظهور صفت‌ها و رفتارهایی مانند بسط روحیه رانت‌جویی، گسست پیوند میان منافع فردی و خیر عمومی، و گسترش فرهنگ ستیز و برخورد حذفی با رقیب، نشان‌دهنده وضعیت نه‌چندان رضایت‌بخش توسعه کشور در این حوزه است (فراستخواه، ۱۳۹۴: ۲۰۱-۱۲۳).

درمجموع، جمهوری اسلامی ایران باوجود چند دهه تجربه توسعه، در شمار کشورهای درحال توسعه‌ای قرار می‌گیرد که آهنگ تحقق اهداف متعارف رشد و توسعه آن، کماکان با چالش روبه‌رو بوده و بین اهداف و آرمان‌های مشخص‌شده در اسناد بالادستی توسعه و دستاوردهای تحقق‌یافته، فاصله قابل‌تأملی وجود دارد. دغدغه کانونی پژوهش حاضر نیز

1. ISS .International Institute of Social Studies
2. Civil Activism
3. Clubs and Association
4. Intergroup Cohesion
5. Interpersonal Safety and Trust
6. Gender Equality
7. Inclusion of Minorities

در این راستا، پاسخ به این پرسش است که «چرا به رغم تلاش‌های پیوسته و تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای گوناگون، اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران، کماکان با دشواری توسعه مواجه است؟» فرضیه پژوهش این‌گونه طراحی شده است که «سیاست‌ورزی و الگوی رویارویی نیروهای سیاسی با یکدیگر در جمهوری اسلامی ایران در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه، مبتنی بر تقدم امر سیاسی بر امر سیاستی است». الگوی یادشده، پیوند تنگاتنگی با پیچیده‌تر شدن فرایند توسعه ملی و شکل‌گیری وضعیت دشواری توسعه در ایران دارد. در چارچوب فرضیه یادشده، تلاش شده است مختصات موجودیتی سیاسی یا الگویی از سازماندهی و سیاست‌ورزی نیروها در ایران واکاوی شود که بیشتر بر مبنای تقابل دوست‌دشمن عمل می‌کند. بر این اساس، دغدغه پژوهش حاضر، واکاوی انگیزه و تعیین منابع شکل‌گیری تعارض بین نیروها و جریانات سیاسی در سپهر عمومی جامعه ایران نیست که البته در جای خود، دارای اهمیت و نیازمند کاوش است. مدعای پژوهش این است که هم‌اوردجویی یادشده بین نیروهای سیاسی و همگرایی و واگرایی آن‌ها از یکدیگر، صرف‌نظر از اینکه نیروی خود را از منافع اقتصادی، اخلاق، فرهنگ، قومیت، ملیت، یا هر پیشران دیگری گرفته باشد، بر معادله توسعه و برنامه‌ریزی توسعه‌ای در ایران، تأثیر گذاشته و نتایج ضد توسعه‌ای و مخاطره‌آمیزی برای زیست پایدار جامعه و نظام سیاسی به‌بار آورده است.

در ادامه مقاله، ضمن تشریح پیشینه پژوهش، چارچوب نظری و روش پژوهش، سرشت و الگوی حاکم بر روابط بین نیروهای سیاسی حاضر در سپهر سیاست‌گذاری توسعه‌ای کشور واکاوی، و پیامدهای آن بر فرایند تصمیم‌گیری و اجرای برنامه‌های توسعه در اقتصاد سیاسی ایران بررسی شده است.

۱. پیشینه پژوهش

در مورد چرایی وضعیت دشواری توسعه در جمهوری اسلامی ایران، پژوهش‌های گسترده‌ای در دسترس است که در ادامه در قالب چند دیدگاه، به لحاظ نظری -تحلیلی دسته‌بندی شده و نسبت پژوهش حاضر با پیشینه یادشده روشن می‌شود. پژوهش‌های انجام‌شده در چارچوب دیدگاه نخست، مقوله توسعه و توسعه‌نیافتگی کشور را در پیوند با قرار نگرفتن اقتصاد و توسعه جمهوری اسلامی ایران در مسیر اقتصاد آزاد، بی‌اعتمادی به دست نامرئی بازار، عدم اتخاذ سیاست درهای باز، غفلت یا بی‌توجهی به آزادی جریان سرمایه و نیروی کار، ضعف

خصوصی‌سازی و سرمایه‌گذاری خارجی، و شناور نکردن نرخ ارز بررسی کرده‌اند. از برجسته‌ترین چهره‌های این دیدگاه می‌توان به مسعود نیلی، موسی غنی‌نژاد، محمد طیبیان، و علی نقی مشایخی اشاره کرد. غنی‌نژاد (۱۳۹۶) در کتابی با عنوان «اقتصاد و دولت در ایران»، مشکل توسعه در ایران را از صنعت ملی شدن نفت گرفته تا انقلاب اسلامی، ناشی از ضعف مزمن و ساختاری نظام اقتصاد بازار آزاد و بخش خصوصی دانسته و علت آن را ناسیونالیسم، اقتصاد دولتی، و شیوه تفکر ایدئولوژیک برمی‌شمارد.

دیدگاه دوم، بر نقش نهادها در شکل‌گیری توسعه تأکید می‌کند. فرضیه بنیادین بیشتر تحلیل‌های موجود در این چارچوب، به این مقوله می‌پردازد که نمی‌توان اقتصاد را از نظام سیاسی و اجتماعی جدا کرد. رویکرد یادشده، بر نقش بی‌بدیل دولت در هدایت توسعه تأکید داشته و بر این نظر است که دولت‌های کارآمد می‌توانند نقش مهمی در سیاست بازتوزیعی و ایجاد عدالت اجتماعی ایفا کنند. از مهم‌ترین چهره‌های جریان اخیر می‌توان به محسن رنایی، فرشاد مؤمنی، حسین راغفر، محمود توسلی، و علی طیب‌نیا اشاره کرد. رنایی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان «گذار از گذار سوم؛ پیش‌شرط توسعه در ایران امروز»، تحولات نظام سیاسی ایران پس از انقلاب را با استفاده از چارچوب تحلیلی عمر سازمان‌ها بررسی و تحلیل کرده است. وی بر این نظر است که ایران پس از انقلاب اسلامی، وارد مرحله سوم عمر نظام (مرحله رشد سریع) یا گذار سوم شده است؛ ولی گذار از این مرحله به دلیل قطع شدن تدریجی رابطه بوروکرات‌ها و کارآفرینان جدید با بنیان‌گذاران، طولانی شده و در نتیجه، توسعه در ایران اتفاق نیفتاده است.

دیدگاه سوم، مشکل توسعه در ایران را ساختاری دانسته و چالش‌های ساختار اقتصاد سیاسی کشور را مستعد بحران کنترل‌ناپذیری اقتصاد و توسعه ایران به‌شمار می‌آورد. تحقیقات پژوهشگرانی مانند محمد مالجو، در قالب این جریان قابل فهم است. مالجو (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «توسعه یعنی حرکت به سمت دموکراسی، عدالت، کارایی، حفظ محیط زیست»، ضمن انتقاد از نظام اقتصادی بازار، توسعه را فرایندی می‌داند که طی آن، جامعه از چهار ارزش دموکراسی، عدالت، بقای محیط زیست، و کارایی هرچه بیشتر برخوردار می‌شود. طرفداران این دیدگاه، توسعه را حرکت از وضع موجود، که به درجات گوناگون از چهار ارزش یادشده بی‌بهره است، به سوی شرایطی می‌دانند که این چهار ارزش، هرچه بیشتر فراهم شوند. دیدگاه چهارم، وجود مالکیت خصوصی و عدم تولید اشتراکی و به‌طور کلی، سرمایه‌داری

را علت توسعه نیافتگی ایران دانسته است. فریرز رئیس دانا از مهم ترین چهره های این دیدگاه به شمار می آید. رئیس دانا (۱۳۸۱) در اثری با عنوان «اقتصاد سیاسی توسعه»، مشکل توسعه در ایران را اتخاذ دو الگوی نادرست، یعنی الگوی اقتصادی دستوری (شبه نوگرا یا سنت گرا) و الگوی اقتصادی لیبرال کلاسیک می داند که سبب ایجاد ساختارهای اجتماعی و اقتصادی ناکارآمد در کشور شده اند. وی توسعه نوین را به گسترش روزافزون آگاهی ها و آزادی ها و برخورداری مادی و رفاه همگانی وابسته می داند.

دیدگاه پنجم، نوعی تفکر خودانتقادی در مورد توسعه در ایران دارد. از برجسته ترین صاحب نظران رویکرد یاد شده می توان به محمدعلی همایون کاتوزیان و محمود سریع القلم اشاره کرد. سریع القلم (۱۳۹۰) در کتاب «عقلانیت و آینده توسعه یافتگی ایران»، مشکل اصلی توسعه نیافتگی کشور را در «شخصیت پرورش نیافته» ایرانیان جست و جو می کند. در این چارچوب، مشکل ما چگونگی تبدیل فکر به عمل است؛ مشکل در ضعف طراحی سیستم است. سریع القلم دو پایه روش شناختی تمدن غرب را نخست سامان دهی و تشکل، و دوم، ظرفیت نقدپذیری افراد می داند که به زعم وی، ما در هر دو ضعیف هستیم؛ بنابراین، توسعه نیافتگی در چارچوب این رهیافت در پرتو عدم تحول شخصیت ایرانی تئوریزه می شود.

دیدگاه ششم، راه حل توسعه ایران را دولت توسعه گرا می داند. از افراد برجسته این جریان می توان به مصلی نژاد، موثقی، و دلفروز اشاره کرد. موثقی (۱۳۹۴) در مقاله ای با عنوان «دولت توسعه خواه و زمینه های توسعه در ایران»، گذار ایران به توسعه را از مسیر دخالت دولت توسعه گرا می داند. به نظر وی، دولت توسعه گرا به دلیل دسترسی به منابع غنی مادی و انسانی و بوروکراسی کارآمد، از پشتوانه و زمینه لازم برای رسیدن به اهداف توسعه ای برخوردار است.

در نقد و ارزیابی پژوهش ها و دسته بندی های یاد شده و نسبت پژوهش پیش رو با فرضیه های آنان می توان گفت، مقاله حاضر کوشش کرده است لایه زیرین تری از متغیرها و بنیان های تأثیرگذار بر وضعیت توسعه ملی در ایران را به بحث بگذارد. از این حیث، ضمن پرهیز از تقلیل دادن مسئله توسعه به ابعاد جداگانه اقتصادی، سیاسی، یا فرهنگی، واقعیت این است که در بررسی چالش های فراروی توسعه ملی در جمهوری اسلامی ایران، مقوله تقدم امر سیاسی بر امر سیاستی، به مثابه یک پدیده چندساحتی اقتصادی، سیاسی، و فرهنگی در تدوین و اجرای برنامه های توسعه و تأثیر آن بر تضعیف یکپارچگی نهادی و سیاست گذاری و شکل گیری وضعیت دشواره توسعه در جمهوری اسلامی ایران، تاکنون مغفول مانده است.

پژوهش حاضر، به لحاظ نظری با انگیزه گشودن زاویه و لایه دیگری از هزارتوی توسعه ملی در ایران و تعمیق تحلیل‌ها و یافته‌های موجود در این زمینه نگاشته شده است. به لحاظ عملی نیز تبیین مخاطرات هرگونه مداخله یکجانبه و غیرفراگیر در توسعه و تعالی کشور و نقش همسازی، هم‌افزایی، و هم‌بودگی نیروها در محافل تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری نظام تدبیر کشور برای دستیابی به توسعه پویای ملی، یکی دیگر از دغدغه‌های پژوهش حاضر است.

۲. روش پژوهش

روش انجام پژوهش پیش‌رو توصیفی-تحلیلی و از نوع کمی-کیفی است. درواقع، روش کیفی نوعی بریکولاژ است؛ محصولی پیچیده، متراکم، تأملی، و کولاژگونه است که نمایانگر تصاویر، فهم، و تفاسیر محقق از جهان یا پدیده موردبررسی است (منوچهری، ۱۳۸۷: ۱۶۲). پژوهش حاضر درصدد واکاوی نظام معنایی و درکی از سیاست و توسعه نزد نیروهای حاضر در سپهر سیاسی ایران پس از انقلاب است که نوع خاصی از باهم‌بودگی و اندرکنش بین این نیروها را رقم زده است. الگوی رویارویی و سازماندهی یادشده بین این نیروها که ویژگی آن، به‌رسمیت نشناختن یکدیگر، تضاد، و کشمکش است، با الهام از مبانی فکری-فلسفی کارل اشمیت، در چارچوب غلبه امر سیاسی، مفهوم‌سازی شده و تلاش شده است مختصات آن که مبتنی بر تفاوت، تمایز و مرزبندی گفتمانی، برنامه‌ریزی، و اقدامات توسعه‌ای هر گروه و جریان است، به روش اسنادی و از لایه‌لای متون نوشتاری (کتاب‌ها و مقاله‌ها)، منابع روزنامه‌ای و اینترنتی، گزارش‌های رسمی نهادهای ملی و بین‌المللی مانند بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه بین‌المللی مطالعات اجتماعی، مؤسسه لگاتوم، پژوهش‌های میدانی انجام‌شده درباره کیفیت تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه، و متون برنامه‌های اول تا ششم توسعه استخراج شود. در تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش چندمرحله‌ای مارشال و راسمن به‌شرح زیر استفاده شده است. داده‌های پژوهش، پس از گردآوری و سازماندهی، به‌منظور بیان موضوع و مسئله اصلی، طبقه‌بندی شده‌اند و سپس، ضمن واری پرسش پژوهش با توجه به داده‌ها، تجزیه و تحلیل آن‌ها یا به عبارتی جست‌وجو برای توجیه داده‌ها درباره ادعای پژوهش انجام شده و سرانجام، متن پژوهش نگاشته شده است (مارشال و راسمن، ۱۳۸۱: ۱۵۷).

۳. چارچوب نظری پژوهش

رهیافت‌ها و رویکردهای نظری رشته‌ای و بینارشته‌ای گسترده‌ای از منظرهای اقتصادی،

سیاسی، فرهنگی، روانشناختی، و اقتصاد سیاسی در طول بیش از هفت دهه گذشته درباره چپستی و چگونگی تحقق توسعه و موانع محتمل فراروی آن در کشورها و مناطق گوناگون تکوین یافته است. به این معنا، از منظر تعامل و قوام متقابل نظریه و واقعیت می‌توان بخشی از پیچیدگی مقوله توسعه را به پشتوانه غنی و گسترده نظری آن مرتبط دانست. ادبیات چشمگیر مطالعات توسعه در جمهوری اسلامی ایران نیز که در بالا به بخشی از آن اشاره شد، گویای تأثیرپذیری پژوهش‌های یادشده از تراکم نظری موجود است. در پژوهش حاضر، ضمن آگاهی از تکرر نظری و تحلیلی موجود، تلاش شده است از منظری بنیادین به مسئله نگریسته شود. گزاره‌ها و مفاهیمی مانند امر سیاسی، آنتاگونیسم، آگونیسم، دوست و دشمن، امر سیاسی، و موازنه نیروها در سامان فکری-فلسفی اندیشمندانی مانند کارل اشمیت و شانتال موفه، به عنوان مهم‌ترین نظریه‌پردازان مقوله امر سیاسی و امر سیاسی، هسته تحلیلی و نظری مقاله را تشکیل می‌دهد. درباره ماهیت امر سیاسی و نقش‌آفرینی آن در سازمان‌دهی اقتصادی-اجتماعی جامعه و در قالب سیاست‌ورزی و کنشگری بازیگران سیاسی در تکوین توسعه یا توسعه‌نیافتگی جوامع، اجماع چندانی وجود ندارد. مجادله نظری یادشده درباره سرشت امر سیاسی و نسبت آن با نظم و توسعه را می‌توان در قالب سه نحله از هم تفکیک کرد: گروه نخست، اندیشمندانی مانند ماکیاولی، هابز، مارکس و کارل اشمیت را دربر می‌گیرد. این جریان نظری به مرزبندی‌های سیاسی ستیزه‌جویانه میان نیروها به مثابه دوست و دشمن در عرصه سیاست و دولت می‌پردازد. از این منظر، امر سیاسی، نوعی ستیز و آنتاگونیسم بین نیروهای سیاسی به شمار می‌آید که در رویارویی با یکدیگر، زمینه قبض و بسط سامان سیاسی-اقتصادی یک جامعه در سطح داخلی و نیز در نظام بین‌الملل را به گونه‌ای خاص فراهم می‌کنند. بر این اساس، تاریخ جوامع بشری با تنازع، آنتاگونیسم، و دشمنی تطور یافته است (تاجیک، ۱۳۹۸). کارل اشمیت، از اندیشمندان اصلی این نحله محسوب می‌شود. بسیاری، اشمیت را از نخستین کسانی می‌دانند که مفهوم امر سیاسی را به کار برده و آن را مشخص‌کننده حوزه سیاست و دولت می‌دانند (خالقی و ملک‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۳۸). مفهوم امر سیاسی نزد اشمیت، متضمن ترسیم مرز قاطع میان دوست و دشمن است. به نظر اشمیت، سیاست، صحنه رویارویی گروه‌هایی است که به منزله دشمن در برابر هم صف‌آرایی می‌کنند (اشمیت، ۱۳۹۰: ۱۱).

اشمیت، مفهوم دوست و دشمن را معیار یا مبنای برساننده امر سیاسی می‌داند و ضدیت و غیریت‌سازی با آن را مهم‌ترین مفهوم ابزاری در کل مقوله سیاست به شمار می‌آورد. به نظر

وی، در تعریف دشمن کافی است که او به لحاظ وجودی، چیزی متفاوت و بیگانه تلقی شود. این کار، زمینه هم‌آوردی و مبارزه با وی را ممکن کرده و در وضع نهایی به طرد و کنارگذاری آن می‌انجامد (اشمیت، ۱۳۹۵: ۲۷-۲۵). براین اساس، دشمن در نگاه اشمیت یک دگر یا غیر آنتاگونیستی، خصمانه، و ستیزش‌انگازانه است. هم‌انکاری و هم‌عدوی است، هم نفی می‌کند و هم دشمن است و دیگران را زیر سایه پاک قرار می‌دهد و همه آن‌ها را پاک می‌کند (تاجیک، ۱۳۹۸). در مجموع، آنتاگونیسم اشمیتی، یعنی وضعیت رویارویی بین نیروهایی که در پی حذف و کنارگذاری یکدیگر در کشمکش دائمی در سپهر سیاسی به‌سر می‌برند.

در گروه دوم، اندیشمندانی مانند ارسطو، روسو، کانت، هگل، آرنت، دلوز، و هابرماس، امر سیاسی را سیاست اصیل به‌معنای عمل^۱ آزادانه، خلاقانه، و مشارکت فعالانه شهروندان در عرصه عمومی و اداره جامعه سیاسی به‌شمار می‌آورند. از این دیدگاه، امر سیاسی، مبتنی بر فضای آزاد و تعامل عمومی و عرصه عدم قطعیت، سیالیت، کثرت، و پیش‌بینی‌ناپذیری است (آرنت، ۱۳۹۰: ۶۹-۶۵). در بستر امر سیاسی، مرجعیت‌های سیاسی فکری درباره تجربه جمعی خود می‌اندیشند و برپایه آن عمل می‌کنند. این گروه بر این نظرند که امر سیاسی ویژگی مصالحه‌ای، گفت‌وگویی، رهایی‌بخشی، تفاهمی، و آزادی دارد (هابرماس^۲، ۱۹۸۴: ۲۸۷). از منظر این نحله فکری، امر سیاسی در صورتی راه به توسعه می‌برد که رابطه میان نیروهای سیاسی بر مبنای تضارب آرا، تفاهم، و اجماع باشد.

طیف سوم، متفکرانی مانند هایدگر، ویتگنشتاین، لاکان، فوکو، شانتال موفه و ارنست لاکلائو را دربر می‌گیرد که خوانش نوینی از امر سیاسی ارائه می‌دهند. آن‌ها بر این نظرند که امکان متفاوت بودن باید وجود داشته باشد؛ باید بتوان در مقابل قدرت ایستاد و با آن مجادله کرد. شرکای متخاصم و متعارض باید مشروعیت تخصم و تقابلشان را به رسمیت بشناسند (موفه، ۲۰۰۵: ۲۰). «دیگری» یا «غیر»، دشمنی نیست که باید نابودش کرد، بلکه می‌بایست آن را همچون یک رقیب در نظر گرفت (موفه، ۱۹۹۹: ۷۵۴). هدف نهایی باید آرام‌سازی فضای دشمنی میان غیریت‌ها باشد؛ به گونه‌ای که تمام جریان‌ها و هویت‌های حاشیه‌نشین شده بتوانند در فضای گفت‌وگومانی مشارکت داشته باشند. فضای اجتماعی همواره باید میان غیریت‌ها از یک سو

1. Action

2. Habermas

و مشروعیت‌ها از سوی دیگر، تقسیم شود تا هرگونه خودمرکزی نفی شود (لاکلاو)^۱، ۱۹۹۶: ۷۸). در این راستا، هر هویتی به یک بیرون برساننده یا دیگری برساننده^۲ نیاز دارد (لاکلاو، ۱۹۹۰: ۹)؛ دیگری و غیره که البته خوشایند، ملایم، و پذیرفتنی است. در نگاه این گروه، امر سیاسی در صورتی راه به توسعه می‌برد که بر مبنای آگونیسیم^(۱)، یعنی وضعیت تعامل بین نیروهای رقیب و نه آنتاگونیسیم یا تخصم باشد. در واقع، وضعیت آگونیسیم نزد اندیشمندانی مانند موفه، در نقطه مقابل وضعیت آنتاگونیستی بین نیروها در رهیافت اشمیت به امر سیاسی قرار می‌گیرد. اگرچه در شرایط اخیر نیز کماکان نزاع بین مخالفان حکم فرماست، اما به نظر موفه، آنان در عین حال که با هم مخالف و رقیب هستند، یکدیگر را همچون چشم اندازهای قانونی به شمار می‌آورند و به رسمیت می‌شناسند (خالقی و ملک‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۵۱).

اندیشه متفکران اخیر، پشتوانه نظری خلق مفهوم نوینی با عنوان «امر سیاسی» به عنوان نقطه مقابل «امر سیاسی» است. در مقایسه بین اقتضاها و منطق عملکرد نیروها در بستر امر سیاسی یا امر سیاستی می‌توان گفت، امر سیاسی بر وجه آنتالوژیک و هستی‌شناسانه پدیده‌ها دلالت دارد؛ به این معنا که ماهیت پدیده‌ها و از جمله سرشت خود کارگزاران سیاست، محل منازعه و جدال است. به همین دلیل، تالی منطق هویت‌یابی یک جریان یا نیروی سیاسی به مثابه دشمن، به طرد و کنارگذاری آن از عرصه سیاست‌ورزی می‌انجامد. یکی از دلالت‌های اصلی جدال هستی‌شناسانه و ماهوی نیروها، رقابت ویرانگر و ناکارآمد بر سر توزیع و تخصیص منابع، جهت‌گیری‌ها و الگوهای رویارویی با مسائل و نیازهای جامعه است. به پیروی از جورجو آگامبن می‌توان گفت، در شرایط غلبه امر سیاسی، مناسبات رایج بین نیروها با نوعی وضعیت پیشاانتقادی و استعلایی کاربرد، تعلیل، و توجیه مفاهیم، برنامه‌ها و دستورکارها همراه است (آگامبن، ۱۳۹۵). در قلمرو امر سیاسی، رویارویی نیروها در فرایندهای گوناگون دولت‌داری، از جمله در حوزه برنامه‌ریزی توسعه، مبتنی بر مصلحت و معطوف به قدرت است. کنشگران مناسبات قدرت محور امر سیاسی، اغلب احزاب، گروه‌ها، جناح‌های سیاسی و رسانه‌ها هستند و تصمیم‌گیری، سلسله‌مراتبی و به گونه‌ای هر می است (پاک‌سرشت، ۱۳۹۶: ۱۷-۱۶). در مقابل، امر سیاستی، معطوف به وجه معرفت‌شناختی و روش‌شناختی رویارویی با پدیده‌ها است. در این راستا، هستی و هویت کنشگران سیاسی

1. Laclau

2. Constitutive Outside

مفروض به‌شمار آمده و با نوعی تثبیت ارزش‌های بنیادین، هنجارها، و قانون روبه‌رو هستیم. نیروهای سیاسی در بستر امر سیاستی در چارچوب نوعی گفت‌وگو، هم‌اندیشی، و تبادل ایده‌ها برای شناخت درست مسائل و یافتن راه‌حل‌ها با یکدیگر رقابت می‌کنند. اما رقابت یادشده با شناسایی متقابل طرفین بازی و تداوم قانون و ارزش‌ها، و نه تعلیق آن، همراه است.

اگرچه در هر دو نوع رویارویی نیروها، در بستر امر سیاسی و امر سیاستی، دولت و سیاست حضور تعیین‌کننده‌ای دارد، اما تنها در دومی است که امکان دستیابی به خیر مشترک و نفع عمومی با هزینه معقول فراهم می‌شود. در پرتو امر سیاستی، اجتماع (مردم) و نهادهای برآمده از دل جامعه مدنی، در تمام ابعاد سیاست‌گذاری، اولویت‌بندی مسائل و راهکارها، نظارت، اجرا، و ارزیابی برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، و فرهنگی مشارکت و مداخله دارند. در بستر امر سیاستی، گفت‌وگوی مبتنی بر دانش و عقلانیت جمعی، وضعیت مشارکتی، و غیریت‌گرایز حکم‌فرما است؛ به این معنا که تصمیم‌گیری به گونه‌ای شبکه‌ای و افقی و معطوف به منفعت عمومی است. در این راستا و با تأکید بر اهمیت گفت‌وگوی عمومی، کسانی مانند آمارتیا سن، سیاست را حکومت کردن بر پایه گفت‌وگو^۱ می‌نامد. گفت‌وگو براساس آنچه زندگی ما را تحت تأثیر قرار داده و مبتنی بر عقل‌ورزی بی‌طرفانه یا عادلانه است (میدری، ۱۴۰۰). کنشگران حوزه یادشده، نخبگان علمی و دانشگاهی، نهادهای تخصصی، اتاق‌های فکر^۲ توسعه‌ای، سازمان‌های غیردولتی، و فعالان عرصه عمومی هستند. اولویت با گفت‌وگوی اجتماعی بر سر مسئله‌شناسی، یافتن راه‌حل‌ها، تجویز، اجرا، و ارزیابی آن‌ها در راستای ارتقای زندگی اجتماعی است.

در وضعیت مبتنی بر امر سیاستی، عناصر عریان و محض^۳ مورد نقد ارزش‌گذارانه و سنجش حقانیت مسائل^۴ توسط جریان‌های مختلف قرار می‌گیرند (آگامبن، ۱۳۹۵: ۲۰). بر این اساس، توسعه با ویژگی‌هایی مانند خروج مجموعه نظام اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی از ناهماهنگی و تحقق نیازهای متنوع انسانی در بستر تأثیرگذاری و تقدم امر سیاستی به معنای اولویت مسائل جامعه در بستر گفت‌وگوی انتقادی، هم‌اندیشی، هم‌بودگی، و هم‌افزایی

1. Government by Discussion
2. Think-Thanks
3. Quaestio Facti
4. Quaestio Juris

نیروهای تأثیرگذار رخ خواهد داد؛ بنابراین، تصمیم‌سازی برای توسعه جامعه باید مبتنی بر مشارکت همه گروه‌ها و نیروهای سیاسی و اجتماعی باشد و هیچ فرد و گروهی، برتر از دیگران پنداشته نشود. در جدول شماره (۱) مبانی و مفروض‌های حاکم بر وضعیت سیاست‌ورزی توسعه‌ای یک جامعه در شرایط غلبه امر سیاسی یا امر سیاستی، مفصل‌بندی شده و مبنای تحلیل پژوهش حاضر قرار گرفته است.

جدول شماره (۱). صورت‌بندی متفاوت نیروها در بستر امر سیاسی یا امر سیاستی در فرایند توسعه ملی

تقدم امر سیاسی	تقدم امر سیاستی
امر سیاسی بر وجه آنتالوژیک و هستی‌شناختی پدیده‌ها دلالت دارد.	امر سیاستی بر وجه روش‌شناسانه و معرفت‌شناسانه پدیده‌ها دلالت دارد.
تصمیم‌گیری در ساحت سیاسی قدرت اتفاق می‌افتد.	تصمیم‌گیری در بدنه اجتماع اتفاق می‌افتد.
کنشگران بیشتر احزاب، نخبگان سیاسی، گروه‌های سیاسی و رسانه‌ها هستند.	کنشگران اغلب نخبگان علمی و متخصصان، اتاق‌های فکر، مراکز علمی و سازمان‌های غیردولتی هستند.
رقابت سیاسی مبتنی بر مصلحت و منفعت گروهی و معطوف به قدرت تقدم دارد.	محوریت با گفت‌وگوی اجتماعی مبتنی بر دانش و معطوف به خیر عمومی است.
مناسبات غیریت‌ساز تقدم دارد.	مشارکت، هم‌افزایی، و هم‌آیندی نیروها اولویت دارد.

منبع: یافته‌های پژوهش

در ادامه تلاش کرده‌ایم فرضیه مقاله را با کاربرست مفصل‌بندی اندیشمندان یادشده، ازجمله اشمیت، موفه، و آگامبن از امر سیاسی و سیاستی و دیگر درون‌مایه‌های دستگاه فلسفی-نظری آنان، ازجمله مفهوم تخاصم، دوگانه دوست/دشمن، دیگری یا غیر، تصلب سیاست‌ورزی در سایه غلبه امر سیاسی، بازتولید روابط آنتاگونیستی بین نیروهای سیاسی، تقدم مصلحت‌بخشی بر خیر عمومی، سیالیت فرایندها، غلظت رویه‌های سیاسی و غیرتخصصی، حاشیه‌ای شدن کانون‌ها و نهادهای تخصصی و علمی (اشمیت^۱، ۱۹۹۶: ۲۹-۲۶؛ هلنبرویچ و هلنبرویچ^۲، ۲۰۰۶: ۲۵) پردازش کنیم. مدعای پژوهش این است که در بستر غلبه امر سیاسی، الگوی غالب سازماندهی نیروها و سیاست‌ورزی در اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران در قالب تخاصم، حذف، و کنارگذاری نیروها به جای هم‌افزایی و اجماع‌نظر برآمده از گفت‌وگوهای انتقادی و بازاندیشانه آن‌ها با یکدیگر قابل فهم است. درواقع، قبض و بسط فرایند برنامه‌ریزی و اجرای اقدامات توسعه‌ای در ایران را می‌بایست براین‌د روابط کشمکش‌زای نیروهای سیاسی دانست که زندگی جامعه و نظام سیاسی-اقتصادی را با تنگنا روبه‌رو کرده است. عارضه

1. Schmitt

2. Hellenbroich and Hellenbroich

یادشده، مقوله توسعه و تعالی اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی جامعه را نه به مثابه امری راهبردی و معطوف به خیر عمومی، بلکه معطوف به مصلحت، مقوله‌ای تاکتیکی و ترجیحات گروهی و بخشی رقم زده و در نتیجه، فرجام توسعه ملی را پیچیده کرده است.

۴. امر سیاسی و الگوی سازماندهی و رویارویی نیروها در اقتصاد سیاسی ایران

واقعیت این است که الگوی حاکم بر مناسبات بین نیروهای اجتماعی حاضر در سپهر سیاست‌گذاری توسعه‌ای ایران پس از انقلاب، همواره بر نوعی گسست و فقدان هم‌افزایی تجربه‌ها و دیدگاه‌ها استوار بوده است. با وجود گذشت بیش از چهار دهه از تجربه دولت‌داری و سیاست‌ورزی در جمهوری اسلامی ایران، کماکان صورت‌بندی اصلی مناسبات نیروها در نظام تدبیر کشور، مبتنی بر تعارض و کشمکش است. در واقع، نظام تدبیر کشور همواره با نوعی تقدم امر سیاسی به معنای کشمکش دوستانه و غیردوستانه قدرت به جای اولویت امر سیاسی به معنای معطوف بودن تصمیم‌ها و برنامه‌ها و استفاده از همه ظرفیت‌ها، از جمله نیروهای سیاسی کارآمد در راستای تحقق نیازهای توسعه‌ای جامعه، روبه‌رو است. غلبه امر سیاسی بر امر سیاسی، رقابت تعارض‌آمیز بین گروه‌های سیاسی را اولویت بخشیده و مناسبات غیرت‌ساز به جای اجماع‌گفتمانی، یکپارچگی نهادی و پایداری قوانین، برنامه‌ها و تعاملات بین نیروها نبسته است. در این راستا، تعریف سیاست بر پایه تمایز دوست و دشمن، روابط آنتاگونیستی جریان‌های سیاسی با یکدیگر بر سر مسئله توسعه، ضدیت و غیرت‌سازی آن‌ها از یکدیگر، اصالت داشتن دیدگاه‌های نخبگان ابزاری، وابسته بودن تعیین راهبرد توسعه به سیاست روز و نزاع‌های سیاسی جناحی در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه و تقدم آشنایی با فرد بر توانایی فکری او، استوار است (اطاعت و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۵). سخنان علی ربیعی به عنوان یکی از وزیران و نیز سخنگوی دولت دوازدهم در این باره، گویای تداوم و بازتولید چالش یادشده در مناسبات قدرت و تصمیم‌گیری در جمهوری اسلامی ایران است. وی هشت ماه پس از پایان عمر دولت دوازدهم و در واکنش به بی‌توجهی به تجربه دولت‌های گذشته و فقدان هم‌افزایی نیروها می‌گوید:

... مشکلات بنیادین ما نقصان در سامان سیاسی است... اکثر انتخابات‌ها، به‌ویژه

ریاست‌جمهوری، در یک ناشناختگی و ابهام و اقبال یک‌بارۀ مردم نتیجه داده و

ازدیگرسو، گویی نفی گذشته توسط برخی جناح‌ها و به قدرت‌رسیدگان به یک سنت

و کنش سیاسی تبدیل شده است. به هر ترتیب، یک جامعه موفق، هرگز تجربیات مدیران ارشد خود را نادیده نمی گیرد... (سایت تحلیلی انتخاب، ۱۴۰۰).

این سخنان، نه تنها از نوعی گسست، بلکه از روابط ستیزه جویانه و اختلاف هستی شناسانه بین نیروهای سیاسی تعیین کننده در ساختار تصمیم گیری توسعه ملی در ایران حکایت دارد. اهمیت ویژگی یادشده در سیاست ورزی نیروها و جریان های گوناگون در عرصه اقتصاد سیاسی ایران به این سبب است که دولت های برآمده از گفتمان های متفاوت در هر مرحله با رویکردی ارتدکس و فاصله گیری رادیکال از گفتمان و تجربه پیش از خود، به کنشگری سیاسی پرداخته و امکان هرگونه تراکم و انباشت نظریه و تجربه را در راستای پیشبرد توسعه ملی کشور سلب کرده اند.

۵. امر سیاسی و مفصل بندی توسعه در سپهر سیاست گذاری توسعه ای ایران

همان گونه که پیشتر مطرح شد، وجه اصلی سیاست در بستر امر سیاسی، ستیزش و نه سازش نیروها با هم است. یکی از گره های کانونی رویارویی ستیزش آمیز نیروهای سیاسی با یکدیگر در جمهوری اسلامی ایران، تلاش برای مفصل بندی هژمونیک گفتمان خود حول موضوع و مقوله توسعه بوده است. در مقابل، سرشت توسعه و چگونگی تحقق آن در عرصه سیاست ورزی و کنشگری سیاسی در کشور و در بستر تعارض و کشمکش نیروها، خصلتی گفتمانی، سیال، و جدال برانگیز به خود گرفته است. با توجه به غلظت مرزبندی های هستی شناسانه و هویتی بین نیروهای سیاسی موجود، از نقطه نظر چستی مقوله توسعه، اهداف آن، و نیز چگونگی دستیابی به توسعه می توان گره گاه های کانونی متفاوتی را نزد هریک از این نیروها مشاهده کرد. نکته مهم در این راستا، ضعف سازواری، هم افزایی، تسلسل، تراکم، انباشت، و تداوم منطقی اهداف، برنامه ها، و اقدامات توسعه ای در کشور متناسب با هژمون شدن هر جریان و نیرو بوده است. در ادامه نشان داده ایم که چگونه هریک از دولت های ایران پس از انقلاب بر پایه سرشت و جهان بینی خاص خود، فرجام و مسیر متفاوتی را برای توسعه ملی در قالب برنامه ها و اقدامات توسعه ای جدا از تجربه و گفتمان پیش از خود رقم زده است. پس از رخداد انقلاب اسلامی، الگوی سازماندهی و رویارویی نیروها را می توان در قالب دو نیروی سیاسی عمده و اصلی دسته بندی کرد که البته بعدها از درون این دو جریان به تدریج جهت گیری ها و جریان های متنوع تری سر بر آوردند. گروه نخست، به لحاظ سیاسی و

اجتماعی، مردم‌گرا و به لحاظ فقه‌ای، طرفدار فقه پویا بودند (بهداد^۱، ۱۹۸۸: ۱۰۴). این گروه که بعدها مجمع روحانیون مبارز را شکل دادند، منطق توزیع را بر تولید مقدم می‌دانستند. آنان با تأکید بر عدالت اجتماعی و رفع فقر، معتقد به دخالت دولت و کنترل بر اقتصاد، دولتی کردن تولید، توزیع و تجارت خارجی، ممنوع کردن سرمایه‌گذاری خارجی و ضدیت با سرمایه‌داری و لیبرالیسم اقتصادی و سیاسی و طرفدار محدودیت مالکیت خصوصی بودند (موثقی، ۱۳۸۵: ۳۲۱). افرادی مانند مهدی کروی، سید محمود دعایی، حیدرعلی جلالی خمینی، مجید انصاری، سید محمد موسوی خوئینی‌ها، سید محمد خاتمی، و... از اعضای اصلی مجمع روحانیون مبارز هستند (مظفری، ۱۳۹۶: ۱۳۲) که از آن‌ها با عنوان «چپ‌های سنتی انقلابی-مذهبی» نیز یاد می‌شود. البته مجمع روحانیون مبارز به عنوان نماد چپ سنتی، بعدها تغییرات عمیقی در مواضع و دیدگاه‌های خود تجربه کرد که از جمله می‌توان به اهتمام بیشتر بر جمهوریت نظام، طرفداری از برقراری تعامل با دنیا و گرایش به دخالت کمتر دین در تدبیر امور اشاره کرد (مجتبی‌زاده و لیالی، ۱۳۹۶: ۲۲۷). جریان یادشده، دیدگاه‌های خود را در نیمه نخست دهه ۱۳۶۰ از طریق روزنامه‌های «اطلاعات» و «کیهان» و در نیمه دوم آن، از طریق روزنامه «سلام» در جامعه انتشار می‌داد.

گروه دوم، جریانی را شکل می‌دهد که به لحاظ سیاسی و اجتماعی، محافظه‌کار و به لحاظ فقه‌ای، طرفدار فقه سنتی است (بهداد، ۱۹۸۸: ۱۰۴). این گروه، جامعه روحانیت مبارز، جمعیت مؤتلفه اسلامی، و جامعه مدرسین حوزه علمیه قم را در بر می‌گیرد. منطق اقتصادی حاکم بر عملکرد جریان یادشده، کم‌توجهی به تولید و تجارت محوری است. این گروه، مخالف دخالت دولت در اقتصاد، طرفدار مالکیت خصوصی، و آزادی تجارت خارجی هستند (موثقی، ۱۳۸۵: ۳۲۲). این گروه که به «راست سنتی مذهبی محافظه‌کار» نیز معروف است، با تأکید فراگیرتر بر ارزش‌های دینی، آرمان‌ها و اهداف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را از بدو انقلاب تاکنون دنبال کرده است. مرتضی مطهری، بهشتی، مفتاح، موسوی اردبیلی، باهنر، هاشمی رفسنجانی، ناطق نوری، مهدوی کنی، و امامی کاشانی از جمله افراد تأثیرگذار این جریان به شمار می‌آیند. روزنامه «رسالت» و بعدها هفته‌نامه «شما» (ارگان حزب مؤتلفه) دیدگاه‌های جریان یادشده را در جامعه انتشار می‌دهند (مجتبی‌زاده و لیالی، ۱۳۹۶: ۱۹۲-۱۹۱).

1. Behdad

بعدها از درون دو جریان یادشده، نیروهای دیگری برآمدند. تکنوکرات‌ها در قالب حزب «کارگزاران سازندگی» با عنوان «راست مدرن» و به‌رهبری معنوی هاشمی رفسنجانی که از جناح راست سنتی جدا شدند؛ اصلاح‌طلبان دموکرات در قالب «سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی» و «جبهه مشارکت ایران اسلامی» با عنوان «چپ مدرن» و به‌رهبری معنوی سیدمحمد خاتمی که از جناح چپ سنتی منشعب شدند؛ نواصول‌گرایان با عنوان «راست جدید» در قالب ائتلاف «آبادگران ایران اسلامی» و ائتلاف «رایحه خوش خدمت» از جناح راست سنتی جدا شده و بعدها احمدی‌نژاد و حلقه نزدیکان وی به نماد آن تبدیل شدند؛ درنهایت، بوروکرات‌های محافظه‌کار میانه‌رو یا محافظه‌کاران مصلحت‌جو در قالب حزب «اعتدال و توسعه» به‌رهبری معنوی حسن روحانی، از جناح محافظه‌کار (راست سنتی) و راست جدید انشعاب پیدا کردند. مبانی فلسفی هاشمی رفسنجانی و تکنوکرات‌های همراه او مثل محسن نوربخش، محمدحسین عادلی، مسعود روغنی زنجانی، و... را می‌توان با اندیشه‌های متفکرانی مانند روستو، چون نهایت توسعه را در تولید و مصرف انبوه می‌دانستند، اندیشه‌های هانتینگتون و لیپست، به‌دلیل اینکه توسعه اقتصادی را مقدم بر توسعه سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی تصور می‌کردند و نیز تفکرات لیبرال‌هایی مانند فریدمن و فون‌هایک، به‌دلیل اعتقاد به سیاست تعدیل اقتصادی، هماوا دانست. هاشمی بر این نظر بود که باید تمام توانایی‌ها را به‌سمت تولید سوق داد؛ زیرا، تولید، برابر با استقلال و کلید حل تمام مشکلات اقتصادی است (پسران^۱، ۲۰۱۳: ۷۲). هاشمی و تکنوکرات‌ها تلاش کردند با استفاده از انگاره‌های مدرنیزاسیون و اندیشه‌های تکنوکراتیک، ازجمله سیاست تعدیل ساختاری که مبتنی بر رشد اقتصادی، خصوصی‌سازی، و کاهش دخالت دولت در عرصه اقتصاد، حذف یارانه‌ها، برقراری نظام تک‌نرخ ارز، جلب سرمایه خارجی، و تغییر راهبرد توسعه از جایگزینی واردات به توسعه صادرات بود، مقوله توسعه ملی را تعقیب کنند (سینایی و زمانی، ۱۳۹۱: ۸۴). این جریان، زمینه نوعی راهبری و اهتمام به مؤلفه‌های دنیای مدرن و باور و تلقی‌های جدید اقتصادی را در مدیریت کشور به‌وجود آورد (مؤمنی، ۱۳۹۷). بهره‌گیری از روزنامه‌نگاری مدرن و شیوه‌های نوین تبلیغاتی و انتشار روزنامه‌هایی مانند «همشهری» و «ایران»، زمینه گسترش ارزش‌های موردنظر جریان یادشده را در بدنه جامعه فراهم کرد

(قوچانی، ۱۳۹۷: ۸۸).

سید محمد خاتمی و اصلاح طلبان دموکراتی مانند محسن میردامادی، سعید حجاریان، عبدالله رمضانزاده، مصطفی تاجزاده، بهزاد نبوی، محسن آرمین، محمد سلامتی، علی شکوری راد و... با تأکید بر اینکه مشروعیت حکومت‌ها از مردم است را نزدیک به دیدگاه‌های جان لاک، تمرکز بر مفهوم آزادی از منظری روسویی، تعریف از توسعه به مثابه گسترش آزادی، حفظ عزت و کرامت و محوریت انسان شبیه به دیدگاه‌های آمارتیا سن، خوانش کارل پولانیایی از جامعه به مثابه بنیان اقتصاد و منتقد بودن در برابر طرح نئولیبرالیسم، به‌ویژه نئولیبرالیسم اجرایشده در ایران مانند دیوید هاروی و ریچارد وولف، مقدمات تدوین و اجرای برنامه سوم و تدوین برنامه چهارم توسعه را به‌گونه‌ای متفاوت با گفتمان و تجربه پیش از خود فراهم کردند. از مبانی و ارزش‌های حاکم بر سامان فکری جریان اخیر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد. طرفداری از آزادی بیان و اندیشه، آزادی نقد، رواداری و مدارای مذهبی و آزادی مطبوعات به‌عنوان ابزارهای تحول و پیشرفت، ارج نهادن به دموکراسی و مردم‌سالاری، طرفداری از قدرت محدود و محدودیت قدرت، تأکید بر پاسخ‌گویی قدرت، کارآمدی نهادها و رعایت حقوق مدنی-سیاسی شهروندان، طرفداری از انتخابات آزاد و منصفانه، تقدم توسعه سیاسی بر توسعه اقتصادی، تقویت جامعه مدنی، پلورالیسم دینی و قانون‌گرایی. اندیشه‌ها و آرمان‌های این جریان را طیفی از مطبوعات مانند روزنامه‌های سلام، شرق، فتح، آفتاب امروز، گزارش روز، بامداد نو، پیام آزادی، آریا، عصر آزادگان، آزاد، صبح امروز، مشارکت، بیان، پیام هاجر، ارزش، ایران فردا، اخبار اقتصاد، یاس نو، هفته‌نامه عصر ما، ماهنامه کیان، و... برای افکار عمومی بازنمایی می‌کرد.

احمدی‌نژاد و بوروکرات‌های وظیفه‌گرا مانند اسفندیار رحیم مشایی، حمید بقایی، محمد شریف ملک‌زاده، علی‌اکبر جوانفکر، مرتضی تمدن، عبدالرضا شیخ‌الاسلامی، و... بر مقوله عادلانه توسعه متمرکز بودند. رویکرد آن‌ها را می‌توان شبیه به اندیشه‌های سیاستمداران چپ‌گرا و پوپولیست آمریکای لاتین مانند سالوادور آلنده در شیلی، کارلوس آندره پرس و هوگو چاوز در ونزوئلا، در چارچوب تمرکز بر بازتوزیع منابع به‌عنوان دستورکار مسلط توسعه‌ای آنان به‌شمار آورد. همچنین، جهت‌گیری‌های پساتوسعه‌گرایانه و نزدیک به رهیافت اندیشمندانی مانند ایوان ایلچ را مبنی بر ضرورت قطع دست کارگزاران فن‌سالار با نگرش غرب‌محور و تحمیل توسعه غربی به مردم، می‌توان از لابه‌لای دیدگاه‌های آنان استخراج کرد. جریان اخیر

به نوعی در پی ارائه یک چارچوب فکری سیاست‌گذاری اقتصادی بدیل برای جامعه مسلمان بودند؛ به بیان روشن‌تر، آنان با رویکرد بازتوزیع منابع (پرداخت یارانه، طرح مسکن مهر، توزیع کالا)، تغییر جهان، اقتصاد اجتماعی (سیاست‌هایی که به نفع فقرا باشد)، و نفی مفهوم غربی و جهان‌شمول توسعه (جریان اصلی توسعه) بر عدم همراهی با غرب و روند جهانی‌سازی تأکید می‌کردند (سرزعیم، ۱۳۹۵: ۳۳۶-۳۲۹). تأثیر این اندیشه‌ها و جهت‌گیری‌ها در رویارویی سلبی و تجدیدنظرطلبانه نیروی یادشده با اسناد بالادستی موجود، از جمله سند چشم‌انداز بیست‌ساله کشور، گسست از رویکردها، برنامه‌ها، و اقدامات توسعه‌ای دولت‌های پیشین و نیز تدوین اهداف برنامه پنجم، با تجربه‌ها و رویکردهای پیشین متفاوت بود. رسانه‌های مختلفی مانند روزنامه‌های کیهان، رسالت، جام جم، ایران، جوان، پانا و سایت‌های خبری‌ای مانند رجانیوز، جهان‌نیوز، الف، قلم‌پرس، دولت مهر، تابش‌نیوز، ایران حامی، شبکه ایرانی، انصارنیوز، فارس پرس و... نماینده فکری جریان اخیر به‌شمار می‌آیند.

جریان دیگر را می‌توان با عنوان «بوروکرات‌های محافظه‌کار میانه‌رو» معرفی کرد. آن‌ها به رهبری حسن روحانی و حضور افرادی مانند محمد نهاوندیان، محمود واعظی، محمدباقر نوبخت، حسام‌الدین آشنا و... با رویکردی نهادگرا، مانند کوزنتس، میردال، استیگلیتز، گروکمن، نوکینزین‌ها و معطوف به نقش دولت در ایجاد بسترهای نهادی، فقرزدایی، گسترش رفاه عمومی و نظارت بر توزیع عادلانه درآمد و سیاست درهای باز و تعامل با نظام بین‌الملل مانند آنچه دنگ شیائوپینگ، معمار چین نوین، در مورد توسعه درپیش گرفت، به مفصل‌بندی نوینی از توسعه پرداختند. ایجاد بسترهای نهادی، فقرزدایی و گسترش رفاه عمومی، نظارت دولت بر توزیع عادلانه درآمدها، پایداریسازی اقتصاد کلان با استفاده از سیاست‌های مالی و پولی و ضرورت صلح در خارج برای رسیدن به توسعه از نقاط تمرکز توسعه‌ای این جریان است (روحانی، ۱۳۹۰: ۷۸۲). روزنامه‌های آرمان امروز، آفتاب یزد، اعتماد، ابتکار، ایران، تفاهم، اطلاعات، جهان اقتصاد، جهان صنعت، جمهوری اسلامی، دنیای اقتصاد، شرق، شهروند، قانون، کار و کارگر، گسترش، مردم‌سالاری، نسل فردا، همبستگی، اسرار، امتیاز، زمان، راه مردم، کائنات، و خبرگزاری‌های ایسنا، ایرنا، ایلنا، شبستان، موج، آنا، پانا، ایانا، و سایت‌های خبری عصر ایران، تیک‌نیوز، جماران، انتخاب، انصاف‌نیوز، خبرآنلاین، روزگار نو، فردانیوز، روز نو، آفتاب، پارسینه، نواندیش، ایران‌خبر، صدای ایران، دیپلماسی ایران، جمهوریت، فرارو، فریادگر، اعتدال، شبکه ایران، بهار، و... حلقه ارتباط رسانه‌ای این جریان

با افکار عمومی است.

واقعیت این است که تنوع یادشده در نیروهای اجتماعی ایران پس از انقلاب، به تکثر گفتمانی محدود نبوده است؛ بلکه این تنوع و تکثر با کسب قدرت و در پی آن، تکوین هستی‌شناسی‌های متفاوت و گاه متعارض نیروهای سیاسی در حوزه سیاست‌گذاری توسعه در جمهوری اسلامی ایران همراه بوده است. نتیجه غلبه گفتمانی و سیاستی هریک از جریان‌های یادشده، تبلور متفاوت جهت‌گیری توسعه‌ای کشور و در نتیجه، آثار متداخل، غیرانباشتی، و تعارض‌آمیز آن در روابط نیروها از یک‌سو و در فرایند تخصیص منابع و تعقیب اهداف و آرمان‌ها، ازدیگرسو بوده است؛ شرایطی که نوعی سرگشتگی و فقدان تراکم‌یافتگی نظریه و تجربه توسعه را بر فرایند توسعه ملی کشور در طول چند دهه اخیر بار کرده است.

۶. تکوین برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری توسعه‌ای ایران در بستری آنتاگونیستی

برنامه‌ریزی توسعه در ایران پس از انقلاب، مقوله‌ای متأخر است. رویدادهای گوناگونی مانند گسست نهادی اوایل انقلاب، جنگ تحمیلی، و... سبب شدند که تنها پس از گذشت یک دهه از انقلاب اسلامی، مقوله توسعه و تدوین برنامه‌های توسعه‌ای در کشور اولویت یابد. درحقیقت، با روی کار آمدن دولت هاشمی، مقوله توسعه در دستورکار قرار گرفت. هاشمی و تکنوکرات‌ها در تدوین و اجرای برنامه اول و دوم توسعه به سرعت از جهت‌گیری و رویکرد دولت موسوی و چپ‌های سنتی-انقلابی فاصله گرفتند. مهم‌ترین اهداف کلی برنامه‌های یادشده عبارت بودند از: ایجاد رشد اقتصادی در راستای افزایش تولید سرانه، افزایش ظرفیت‌های تولیدی، سیاست تعدیل اقتصادی، خصوصی‌سازی و اقتصاد بازار (قانون برنامه اول، ۱۳۶۹: ۲۷)، رشد و توسعه پایدار اقتصادی، توجه به تولید، سرمایه‌گذاری و بازرگانی خارجی (قانون برنامه دوم، ۱۳۷۴: ۱۲۰ و ۷۹-۷۸). فصل مشترک هر دو برنامه بر آزادسازی اقتصادی و خصوصی‌سازی و نگاهی کاملاً اقتصادمحور به توسعه استوار بود.

جناح چپ از همان ابتدا با برنامه اول توسعه مخالفت کرد. جریان یادشده باور داشت که استفاده از سرمایه خارجی، سبب نفوذ فرهنگی غرب شده و مناطق صنعتی و تجاری به زوال اخلاقی جامعه می‌انجامد. همچنین، اجرای این برنامه سبب می‌شود که مردم ایران به بردگان سرمایه‌داری تبدیل شوند (پسران، ۲۰۱۳: ۷۷-۷۶)؛ ولی با اینکه جریان مخالف هاشمی تقریباً اکثریت مجلس سوم را در دست داشتند، به دلیل ترس ناشی از فقدان حضور امام (ره) و

امکان رویارویی نظام با چالش و براساس مصلحت با آن موافقت کردند (احمدی امویی، ۱۳۸۳: ۲۰۶). باوجوداین، نوعی فرایند کنارگذاری جناح چپ در این دوره تحقق یافت؛ به گونه‌ای که اکثریت آن‌ها از راهیابی به مجلس چهارم باز مانده و در حاشیه قرار گرفتند. در مقابل، جناح چپ نیز با تأکید بر توزیع درآمد و ثروت و عدالت اجتماعی و مخالفت با کاهش مداخله دولت در اقتصاد و ضدیت با سرمایه‌داری به مخالفت و کارشکنی با برنامه دوم توسعه که در راستای برنامه اول تدوین شده بود، برخاستند (دهقانی فیروزآبادی و رادفر، ۱۳۸۹: ۱۰۰). همراه با آن‌ها، جناح راست و محافظه‌کاران سنتی نیز، هاشمی و تکنوکرات‌ها را به تساهل و تسامح فرهنگی و نگاه لیبرالی و غربی به توسعه، ضعف در مدیریت طرح‌ها و عدم انضباط مالی و عامل پشت کردن جامعه به ارزش‌های صدور انقلاب متهم کرده و با نوعی غیریت‌سازی از هاشمی و تکنوکرات‌ها فاصله گرفتند (قوچانی، ۱۳۹۰: ۱۳۲-۱۳۱). آنان سیاست تعدیل اقتصادی را به چالش کشیده و به شیوه‌های گوناگونی از جمله جلوگیری از تصویب برنامه دوم توسعه به مدت یک سال در مجلس، ندادن رأی اعتماد به وزیر اقتصاد و دارایی، عزل رئیس کل بانک مرکزی، انتصاب یک فرد اجرایی در وزارت اقتصاد و مجبور کردن دولت به تأسیس ستاد تنظیم بازار، هاشمی و تکنوکرات‌ها را تحت فشار قرار دادند. مسعود روغنی زنجانی، رئیس وقت سازمان برنامه و بودجه، می‌گوید:

در یک مرحله‌ای توسط برخی افراد در کانون‌های دیگر قدرت، موضوع برنامه دوم جمع شد و مانع از اجرای آن شدند. بارها مورد تهدید واقع شدم. هر روز برای معاونان من مشکلی پیش می‌آمد، آن‌ها را می‌گرفتند، می‌بردند، اذیت می‌کردند و در مکان‌های نامعلوم رها می‌کردند (احمدی امویی، ۱۳۸۲: ۲۳۱-۲۳۰).

همچنین، سخنان محمدحسین عادل، رئیس کل وقت بانک مرکزی، به خوبی ستیز موجود بین نیروهای سیاسی و رویارویی آن‌ها با یکدیگر را نشان می‌دهد. وی در یک موضع‌گیری می‌گوید:

رقابت گروهی و سیاسی، بدهی ارزی کشور را در دوره سیاست تعدیل بحرانی نمود؛ چون هیچ کشوری که میزان بیست درصد تولید ناخالص داخلی‌اش بدهی دارد، ورشکسته نیست؛ ولی مسائل سیاسی داخلی، جنجال ایجاد کرد و اجازه نداد دولت برنامه خود را پیش ببرد (احمدی امویی، ۱۳۸۲: ۴۶۷).

براین اساس، هاشمی رفسنجانی بنابر مصلحت و به منظور حفظ قدرت نتوانست در برابر

مخالفت‌ها ایستادگی کند و یک برنامه اصلاحی ارائه داد که بعدها به «برنامه تثبیت اقتصادی» معروف شد. چرخش یادشده، مواردی مانند برقراری دوباره نظام تخصیص ارز دولتی، چندنرخ شدن دوباره ارز، محدودیت صادرات، برقراری و تشدید تعزیرات حکومتی، قیمت‌گذاری کالا و خدمات، حذف رقابت در تولید و سرمایه‌گذاری و سیاست‌های حمایت از اقشار آسیب‌پذیر با ادامه دادن به روند توزیع کوپن را دربر می‌گرفت (مظاهری، ۱۳۹۲).

در فرایند غلبه حیات سیاسی و هژمونیک شدن گفتمان اصلاح‌طلبان دموکرات نیز، مناسبات تعارض‌آمیز نیروها، نه تنها کاهش نیافت، بلکه حتی دامن جریان‌های نزدیک به گفتمان یادشده را نیز گرفت؛ به گونه‌ای که در یک دوره کوتاه با چاپ بیش از سه چهار هزار مقاله علیه هاشمی در رسانه‌ها (عطریانفر، ۱۳۹۵)، به نفی مطلق همه تجربه‌ها و دستاوردهای دوره سازندگی و شخص هاشمی و غیریت‌سازی شدید با وی پرداخته شد. در نتیجه، تدوین اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای هاشمی و تکنوکرات‌ها، جای خود را به تشدید روابط آنتاگونیستی بین جریان جدید با پیشین داد. این موضوع به‌روشنی در اهداف طرح ساماندهی اقتصادی و همچنین، در تدوین و اجرای برنامه سوم توسعه و تدوین برنامه چهارم بازتاب یافت. در طرح ساماندهی اقتصادی، بیشتر گرایش‌های اجتماعی-سیاسی دیده شد تا اقتصادی. به بیان روشن‌تر، این طرح، یک سند و بیانیه سیاسی بود تا بازتاب‌دهنده مشکلات و مسائل اقتصادی (احمدی امویی، ۱۳۸۲: ۳۲۸-۳۲۷). از مهم‌ترین اهداف برنامه سوم و چهارم توسعه نیز می‌توان به مواردی مانند افزایش سطح مشارکت اجتماعی، ارتقای امنیت انسانی و عدالت اجتماعی با تأکید بر حقوق شهروندی، احترام به قانون و آیین شهروندی، توسعه فرهنگی، تأمین آزادی و صیانت از آرای مردم و تضمین آزادی در حق انتخاب شدن و انتخاب کردن و احترام به گروه‌های اجتماعی و اقوام مختلف اشاره کرد (به نقل از: برنامه سوم توسعه، ۱۳۷۹؛ برنامه چهارم توسعه، ۱۳۸۳).

ازسوی دیگر، جناح راست سنتی که به شدت با خاتمی و اصلاح‌طلبان دموکرات مرزبندی هستی‌شناسانه و هویتی برقرار کرده بود، با رویکردی دگرساز کنش‌ها و مواضع جریان یادشده را بازنمایی می‌کرد و از طریق اهرم‌هایی که در اختیار داشت، در پی توقف برنامه‌ها و سیاست‌های موردنظر آنان و طرد خاتمی و اصلاح‌طلبان دموکرات از صحنه قدرت بود. از آن جمله می‌توان به استیضاح برخی از وزیران، تعطیلی طیف زیادی از روزنامه‌ها و نشریه‌های اصلاح‌طلب، حادثه کوی دانشگاه تهران (تیر ۱۳۷۸)، ترور سعید حجاریان، مشاور

رئیس‌جمهور و از نظریه‌پردازان جریان اخیر در ۲۲ اسفند ۱۳۷۸، و سرانجام، تأثیر این تعارض‌ها بر گسترش هرج و مرج، ناامنی، بی‌قانونی، و بی‌ثباتی سیاسی-اقتصادی اشاره کرد (موثقی، ۱۳۸۵: ۳۰۴). سیدمحمد خاتمی در چنین شرایطی در دوره دوم ریاست‌جمهوری خود، که هم‌زمان با اجرای برنامه سوم توسعه بود، از مواضع دوره اول (آزادی، توسعه سیاسی، حاکمیت قانون) فاصله گرفت و بیشتر به انطباق با وضع موجود روی آورد؛ کاری که تقریباً روال غالب سال‌های آخر حیات دولت هاشمی نیز بود.

در تدوین و اجرای طرح تحول اقتصادی، اجرای برنامه چهارم توسعه، و تدوین و اجرای برنامه پنجم، احمدی‌نژاد و بوروکرات‌های وظیفه‌گرای همراه او نیز با تولید مفاهیم آنتاگونیستی در مقابل هاشمی و تکنوکرات‌ها و خاتمی و اصلاح‌طلبان دموکرات به غیریت‌سازی با آن‌ها اقدام کردند؛ در این راستا، احمدی‌نژاد بی‌توجه به راهکارهای برنامه چهارم توسعه، طرح تحول اقتصادی، که یک طرح اقتصاد سیاسی بود، را در دی‌ماه ۱۳۸۷ به منظور اصلاح ساختارها و عوامل اصلی مؤثر بر اقتصاد به مجلس ارائه داد. وی در تعارض با نیروهای پیشین خاطرنشان کرد که برنامه چهارم توسعه که در زمان خاتمی تدوین شده است، برنامه‌ای آمریکایی است و من آن را اجرا نمی‌کنم (راغفر، ۱۳۹۸). اصول‌گرایان مجلس هفتم نیز با استناد به اینکه این برنامه در تضاد با مبانی و ارزش‌های نظام اسلامی است، با وی همراهی کردند و خواستار اصلاح جهت‌گیری‌ها در تدوین برنامه چهارم شدند. همچنین، احمدی‌نژاد با انحلال سازمان برنامه و بودجه به عنوان یک نهاد آمریکایی و فاقد کارکرد در نظام اسلامی، فاصله هستی‌شناسانه گفتمان و جریان خود با نیروهای سیاسی پیشین را افزایش داد (بخشی، ۱۳۸۷). اهداف مهم برنامه پنجم توسعه عبارت بودند از توجه به الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت در ابعاد گوناگون فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی (یعنی اینکه برنامه‌های پیشین توسعه ایران، غربی و آمریکایی هستند)، عدالت اجتماعی، توزیع مناسب درآمد به دور از فقر و فساد و تبعیض، جلب گسترده مشارکت مردم و مردمی کردن حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی (قانون برنامه پنجم توسعه، ۱۳۸۹: ۱۱).

گسست گفتمانی توسعه به دوره روی کار آمدن روحانی و بوروکرات‌های محافظه‌کار میانه‌رو نیز تسری یافت. آنان نیز در اجرای برنامه پنجم توسعه و تدوین و اجرای برنامه ششم توسعه، گرفتار مناسبات و روابط کشمکش‌زا و ستیزش‌آلود و فاصله‌گیری از گفتمان احمدی‌نژاد و بوروکرات‌های وظیفه‌گرا شدند. جریان یادشده در اجرای برنامه پنجم به‌سوی اجرای

سیاست‌های توسعه تجارت خارجی، تعامل با دنیای خارج، و چندجانبه‌گرایی در سیاست خارجی گام نهاد (شقاقی شهری، ۱۳۹۷: ۲۳۵). در حالی که روح اصلی رویکرد و برنامه تدوین شده در زمان احمدی‌نژاد، توسعه ایرانی-اسلامی و گسست از ساختار اقتصاد جهانی بود. همچنین، از جمله اهداف کلی برنامه ششم توسعه می‌توان به توجه به رشد اقتصادی، تعامل با جهان، توازن منطقه‌ای، توانمندسازی فقرا، بیمه سلامت و کیفیت زندگی اشاره کرد (به نقل از برنامه ششم توسعه، ۱۳۹۵/۲/۱۵). در جدول شماره (۲) مفصل‌بندی متفاوت جریان‌های گوناگون سیاسی از مقوله توسعه در چارچوب برنامه‌های مختلف تدوین و اجرا شده، با یکدیگر مقایسه شده است.

جدول شماره (۲). مفصل‌بندی برنامه‌های متعارض توسعه‌ای برای تحقق توسعه ملی در بستر امر سیاسی

برنامه توسعه	برنامه اول و دوم	برنامه سوم و چهارم	برنامه پنجم	برنامه ششم
نیروهای سیاست‌گذار	تکنوکرات‌ها، هاشمی رفسنجانی	اصلاح‌طلبان دموکرات، محمد خاتمی	بوروکرات‌های وظیفه‌گرا، محمود احمدی‌نژاد	بوروکرات‌های محافظه‌کار میانه‌رو، حسن روحانی
اقتصاد	لیبرالیسم اقتصادی	دولت رفاه	سوسیالیسم اسلامی	نهادگرایی و نئوکینزیسم
سیاست	گروه‌سالار (نخبه‌گرا)	مردم‌سالاری	پوپولیست، توده‌گرا	گروه‌سالار (نخبه‌گرا)
نسبت گفتمانی اقتصاد، سیاست و فرهنگ	اقتصادمحور، کم‌توجهی به مسائل اجتماعی و فرهنگی	سیاست‌محور، رواداری فرهنگی و اجتماعی	فرهنگ‌محور، احیای ارزش‌های انقلاب	رویکرد محافظه‌کارانه به مسائل فرهنگی و اجتماعی
ایدئولوژی	کم‌رنگ شدن ایدئولوژیک، تکنوکراسی، پراگماتیسم، پیشرفت‌گرایی، توسعه‌محوری، مدرنیسم	تکثرگرایی، جانبداری از آزادی و دموکراسی	غلظت ایدئولوژی، غیریت‌سازی درونی و بیرونی	فقدان زمینه ایدئولوژیک و اعتدال‌گرا
جهت‌گیری برنامه توسعه	رشد و توسعه اقتصادی	گسترش آزادی‌های فردی و اجتماعی، تقویت جامعه مدنی، حقوق شهروندی	گسترش عدالت	رشد اقتصادی در تعامل با جهان

منبع: یافته‌های پژوهش

۷. پیامدهای غلبه امر سیاسی بر مناسبات نیروها در پیشبرد توسعه ملی در ایران

آنچه تاکنون به بحث گذاشته شد، این ایده بود که بازترکیب و مفصل‌بندی نیروهای سیاسی حاضر در سپهر سیاست‌گذاری توسعه‌ای ایران پس از انقلاب در مواجهه‌ای کشمکش‌زا با

یکدیگر قابل فهم است. در ادامه بحث، این موضوع را بررسی کرده ایم که اگرچه برنامه ها و اقدامات توسعه ای گوناگونی تدوین و اجرا شده است، اما ناسازواری اهداف، گرانیگاه ها، و راهبردهای اتخاذ شده توسط نیروهای سیاسی متعارض، اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران را با ناهمخوانی هزینه ها و دستاوردها در حوزه توسعه روبه رو کرده است. واقعیت یادشده نشانگر این است که نه تنها دستیابی به تعریفی جامع و فراگیر از سرشت و ماهیت توسعه در کشور مهم است، بلکه چیستی و چگونگی انجام برخی برنامه ها و اقدامات برای دستیابی به هدف و پرهیز از راهبردها و جهت گیری های متناقض، متمایز، و جدا از هم نیز به اندازه خود اهداف و آمال توسعه، اهمیت دارد. چیزی که به نظر می رسد، در لابلای تعارض، کشمکش و عدم اجماع نظر و هم افزایی جریان ها و نیروهای سیاسی در برهه های گوناگون سیاست گذاری توسعه ای در جمهوری اسلامی ایران نادیده انگاشته شده و پیامدهای مخاطره آمیزی برای زیست اقتصادی-اجتماعی جامعه و ثبات و کارآمدی توسعه ای نظام سیاسی داشته است. در ادامه، برخی از پیامدهای غلبه امر سیاسی به مثابه حفره و حلقه مفقوده اصلی توسعه ملی در ایران در چارچوب درون مایه های نظری پژوهش بررسی شده است.

۱-۷. غلبه امر سیاسی و حاشیه ای شدن فرایند سیاست گذاری جامعه محور در

برنامه ریزی توسعه ای ایران

تقدم امر سیاسی و جامعه محور، زمینه ساز باهم بودگی، هم سازی، و اجماع راهبردی نیروها می شود. در این راستا مقوله چیستی، چرایی، و چگونگی دستیابی به توسعه و تعالی حیات جامعه، جایگزین کشمکش های سیاسی و منفعت بخشی و گروهی می شود. واقعیت این است که تجربه رویارویی نیروهای اجتماعی گوناگون در سپهر سیاست گذاری توسعه ای چند دهه گذشته از حیات جمهوری اسلامی ایران این بوده است که گفتمان ها و جریان های یادشده در بستری غیریت ساز به تدوین و اجرای برنامه ها و اقدامات توسعه ای خود پرداخته و در بیشتر موارد، زمینه و ظرفیت کافی را برای جامعه محوری و مشارکت پذیری کنشگران امر سیاسی و جامعه محور بروز نداده اند. کنشگران اخیر، اغلب در تدوین و اجرای برنامه های توسعه، فرصت کافی برای مشارکت نیافته و در حاشیه روندها و رویدادهای تأثیرگذار بر فرایند توسعه ملی قرار می گیرند. نقش این نیروها در توسعه، بیش از تعیین دستورکار توسعه ارتقا نمی یابد.

به بیان روشن تر، تدوین و اجرای برنامه های توسعه با مشارکت نمایندگان اجتماع ها از پایین^۱ نیست (اطاعت و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۵).

بروز برخی مخاطرات و چالش ها در حوزه سیاست گذاری صنعت، آموزش، مدیریت شهری، جمعیت، آب، محیط زیست، و... در اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران را می بایست از زاویه فقدان اجماع راهبردی و رویکرد علمی و جامعه محور در حوزه های یادشده درک و فهم کرد. نمونه آشکار غلبه رویکرد غیرفراگیر و اکنون زده را می توان در سیاست گذاری صنعتی کشور (صنعت پالایش، فولاد، سیمان، نساجی، خودرو، و...) مشاهده کرد. برپایه گزارش های موجود، بخش عمده روند صنعتی شدن کشور در چند دهه اخیر به سوی صنایع بزرگ مقیاس، سنگین، و آب بر سوق یافته است که اغلب نیز، در مناطق خشک و نیمه خشک ایران مستقر شده است (محفوظی، ۱۳۹۸). افزون بر این، مدارهای قابل توجهی از الگوی صنعتی شدن یادشده به لحاظ رقابت پذیری، صرفه اقتصادی، و پایداری با تنگنا مواجه است و به تدریج، زوایای پیچیده و مسائل گوناگون اقتصادی، اجتماعی، و زیست محیطی جهت گیری یادشده، فراوری نظام تدبیر کشور قرار می گیرد (دانش نیا، ۱۳۹۱). دایر کردن طرح های به اصطلاح، بدتعریف، یا پروژه های ناپایدار و غیراقتصادی، دوری آن ها از منابع تأمین آب و خوراک ارزان و پایدار و همچنین، عدم تناسب میان عرضه و تقاضای محصولات تولیدی در بازار داخل و خارج کشور و جلب منابع ملی به شکل های گوناگون توسط نیروهای هژمون در هر دوره، سرانجام به پدیده طرح های غیرفعال یا نیمه فعال در بخش ها، قصبات، شهرها، و مناطق گوناگون انجامیده است که همچون سر بزرگی بر تن اقتصاد کشور سنگینی می کند. این رویه را در حوزه های دیگر سیاست گذاری توسعه ای، از جمله سیاست گذاری آموزش و گسترش بی رویه مراکز آموزش عالی در نقاط مختلف ایران در چند دهه اخیر می توان مثال زد که در چارچوب همین منطق رقابت ویرانگر نیروها و جریان های سیاسی با یکدیگر بر سر توزیع ناکارآمد منابع و فرصت ها و کسب امتیازات و جهت گیری ها به نفع گروه، جریان، منطقه، یا اقلیم خاصی قابل فهم است. درواقع، پیوند تنگاتنگی بین فقدان نگاه کلان، راهبردی، فراگیر، و کشمکش نیروها از یک سو و تخصیص سیاست زده و غیرعلمی منابع و در نتیجه، هدررفت سرمایه ها و امکانات کشور در گسست با نیازهای واقعی هر منطقه و اقلیم از دیگر سو به چشم می خورد.

1. Democratic & Bottom-up

۷-۲. گسست نظام دانایی از نظام توانایی کشور

نقش مراکز علمی و صاحبان فکر و اندیشه در هدایت و تسهیل فرایند توسعه در بستر حکمرانی فراگیر و تحقق مدارهای توسعه‌یافتگی انکارناپذیر است. از نشانگان مهم غلبه امر سیاسی و پیچیده شدن وضعیت توسعه یک اقلیم، رواج وضعیت پیشاانتقادی در نظام تدبیر ملی و محلی و به‌نوعی، گسست رویه‌های تصمیم و تدبیر با واقعیت‌های موجود و کنکاش علمی مسائل است. درواقع، در شرایط ستیز و تخاصم نیروها، امکان بهره‌گیری بی‌طرفانه از یافته‌های علمی در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، و... به شدت کاهش می‌یابد؛ درحالی‌که تجربه بشری نشانگر این است که بین سطح توسعه‌یافتگی و میزان مشارکت مراکز علمی و به‌طور خاص، نقش مؤثر دانشگاه‌ها در فرایند توسعه ملی کشورها، همبستگی انکارناپذیری وجود دارد (موجا^۱، ۲۰۰۳)؛ به‌گونه‌ای که اندیشمندانی مانند دیوید بلوم^۲، دانشگاه‌ها را موتور اصلی توسعه به‌شمار می‌آورند (بلوم، ۲۰۰۳). واقعیت این است که مجال بروز و ظهور و نقش‌آفرینی نخبگان سیاسی (صاحبان قدرت)، نخبگان حکمی (نخبگانی که با داشتن حکم دولتی به نخبه تبدیل شده‌اند) و نخبگان تصادفی (فاقد تجربه انباشته‌شده برای انجام کارهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، و ناآشنا با اصول مملکت‌داری) در برنامه‌های توسعه‌ای جمهوری اسلامی ایران، بیشتر از صاحبان تخصص و دارای نگاه کلان‌نگر بوده است (سریع‌القول، ۱۳۹۴: ۳۵۶). این شرایط، وضعیت نخبگان علمی را دچار ابهام کرده و تداوم آن سبب تشدید فزاینده مهاجرت نخبگان یا فرار مغزها^۳ از کشور شده است (حاجی‌یوسفی و بهمر، ۱۳۸۵: ۲۸).

در جمهوری اسلامی ایران به‌ازای هر یک میلیون نفر جمعیت، ۳۳ دانشگاه وجود دارد. این نرخ برای انگلستان ۴، آمریکا ۱۰، و آلمان ۵ مورد است. باوجوداین، نقش دانشگاه‌ها در تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه در جمهوری اسلامی ایران، مطلوب نیست و دانشگاه هنوز به نظام تصمیم‌گیری، فرایندهای تدوین مسائل سیاستی و کارشناسی، دسترسی چندانی ندارد. درحالی‌که سهم تحقیق و توسعه از تولید ناخالص داخلی^۳ کشور ژاپن ۳/۱ درصد، کره جنوبی ۴/۲ درصد، و آمریکا ۲/۷ درصد برآورده شده است، در ایران، سهم تحقیق و توسعه کمتر از ۱ درصد تولید ناخالص داخلی کشور است. سرانه تحقیق و توسعه در کشورهایی مانند آمریکا و

1. Moja

2. Brain Drain

3. Gross Demostic Product (GDP)

استرالیا، حدود ۳۶ برابر ایران است (شکوری، ۱۳۹۷). سازوکارهای تصمیم‌گیری توسعه‌ای حتی کارکرد مشاوره‌ای دانشگاه‌ها را کمتر به رسمیت شناخته و به راه‌حل‌های مختلف ارائه‌شده توسط نظام دانایی کشور برای مسائل توسعه‌ای موجود در دوره‌های مختلف، توجه چندانی نکرده است. چگونگی رفع شکاف‌های اقتصادی، سیاسی، رسانه‌ای، فرهنگی، توجه به اصول اولیه علم اقتصاد، سیاست، و اقتصاد سیاسی و کاربست تجربه‌های بشری در حوزه توسعه، چگونگی حل و فصل معضل تحریم‌ها، چگونگی رویارویی با پیچیدگی و تنوع فرهنگی، سیاسی، اندیشه‌ای، و سبک‌های زندگی گوناگون در کشور، ازجمله موضوع‌ها و مسائل سیاستی است؛ بنابراین، می‌توان گفت، رابطه نظام توانایی و نظام دانایی در ایران، مبتنی بر وابستگی متقابل یا هم‌افزایی نبوده و یافته‌های علمی در تدوین برنامه‌های توسعه، نقش آفرینی چندانی ندارند (فاضلی، ۱۳۹۶: ۲۸-۲۷).

برپایه آمار صندوق بین‌المللی پول، ایران به لحاظ فرار مغزها در بین ۹۱ کشور جهان، رتبه اول را دارد. سالانه حدود ۱۸۰ هزار نفر با تحصیلات عالیه از ایران مهاجرت می‌کنند. بیش از ۲۵۰ هزار مهندس و پزشک ایرانی در آمریکا به سر می‌برند. برپایه گزارش بنیاد ملی نخبگان، ۳۰۸ نفر از دارندگان مدال المپیاد و ۳۵۰ نفر از برترین‌های آزمون‌های سراسری از سال ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۶ مهاجرت کرده‌اند. گزارش سازمان مدیریت نشان می‌دهد که ۹۰ نفر از ۱۲۵ دانش‌آموز ایرانی صاحب رتبه در المپیادهای جهانی، اکنون در دانشگاه‌های آمریکا تحصیل می‌کنند. در سال ۱۳۹۷ حدود ۱۷۵ هزار دانشجوی ایران، متقاضی خروج از ایران بوده‌اند که بیشتر آنان دانشجوی دوره دکترا بوده‌اند. همچنین، ۶۴ درصد دانش‌آموزان ایرانی مدال‌آور المپیاد در طول ۱۴ سال گذشته از ایران مهاجرت کرده‌اند. طبق آمار رسمی اداره گذرنامه، در سال ۱۳۹۷، روزانه ۴۵ کارشناس ارشد، ۱۲ دکترا، و در کل ۱۵۷۲۹۰ نفر لیسانس از ایران مهاجرت کرده‌اند (سایت تحلیلی - خبری بهارنویز، ۱۳۹۸/۸/۴). بی‌تردید، روند یادشده، هشدار برای پیشبرد کارآمد فرایند توسعه ملی در قالب تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای اثربخش در کشور به‌شمار می‌آید. از آنجاکه بنیان توسعه اقتصادی و اجتماعی هر کشوری را نیروی انسانی ماهر و متخصص تشکیل می‌دهد، بدون کنشگری نیروی یادشده، جامعه، توانایی تشخیص و مدیریت بحران‌ها و رویارویی کارآمد با تنگناهای توسعه‌ای خود را از دست می‌دهد.

۳-۷. نقش حاشیه‌ای بازیگران غیردولتی در مفصل‌بندی برنامه‌های توسعه‌ای

یکی دیگر از نشانگان و پیامدهای غلبه امر سیاسی بر امر سیاستی و جامعه‌محور، کم‌رنگ بودن حضور و کنشگری نهادهای مدنی و جامعه‌ای است. سازمان‌های غیردولتی با توجه به جایگاه و میدان عمل فراگیری که در جغرافیای توسعه محلی، ملی، و بین‌المللی دارند، اهمیت چشمگیری در تحقق اهداف توسعه‌ای کشورها، به‌ویژه در بستر اقتصاد سیاسی جهانی یافته‌اند (نوعی و ساجع، ۱۳۹۰: ۱). آلکسی دوتوکویل از انجمن‌های اجتماعی بسان چشم‌های مستقل جامعه تعبیر می‌کند که سبب بیداری و هوشیاری جامعه می‌شوند. سازمان‌های یادشده زمینه‌ای را فراهم می‌کنند تا دولتمردان بتوانند با مردم درباره طرح‌های توسعه‌ای مشورت کرده و بخش‌های دولتی و غیردولتی در برنامه‌ریزی و اجرای ابتکارات یادشده همکاری کنند (سعیدی، ۱۳۸۲: ۱۳۵). در سال‌های اخیر در جمهوری اسلامی ایران تعداد سازمان‌های غیردولتی رشد چشمگیری داشته است. برپایه آماری که در اواسط سال ۱۳۹۸ اعلام شد، بیست‌هزار سازمان مردم‌نهاد در کشور وجود دارد (اکبری، ۱۳۹۸). بااین‌حال، بررسی و تحلیل محتوای برنامه‌های میان‌مدت توسعه نشان می‌دهد که بازیگران یادشده به‌لحاظ کارکرد و ایفای نقش در فرایند توسعه با موانع و مشکلات پرشماری روبه‌رو بوده‌اند؛ به‌گونه‌ای که در دوره هاشمی که هم‌زمان با تدوین و اجرای برنامه‌های اول و دوم توسعه بود، باوجود مصوباتی مانند قانون کار و امور اجتماعی و دستورالعمل تأسیس و تشکیل انجمن‌های صنفی و کانون‌های مربوط به قانون کار و امور اجتماعی در سال ۱۳۶۹، مصوبه نحوه تشکیل و صدور مجوز تأسیس انجمن‌های علمی، ادبی، و هنری در سال ۱۳۷۰، و مصوبه چگونگی اعمال ضوابط و مقررات تأسیس مراکز، مؤسسات، کانون‌ها و انجمن‌های فرهنگی و نظارت بر فعالیت آن‌ها در سال ۱۳۷۵، میزان مشارکت سازمان‌های غیردولتی در برنامه‌های توسعه در حد بسیار ضعیفی بوده است. در دوره خاتمی و هم‌زمان با تدوین و اجرای برنامه سوم و چهارم و باوجود فرصت‌های مناسبی که فراروی نهادهای مدنی، به‌ویژه سازمان‌های غیردولتی، قرار گرفت و آیین‌نامه‌ها و مصوبات به‌نسبت زیادی که در مورد آن‌ها تصویب شد (مانند مصوبه نحوه صدور مجوز تأسیس تشکلات غیردولتی در سال ۱۳۷۸، آیین‌نامه اجرای ماده ۱۵۷ قانون برنامه (مربوط به سازمان‌های غیردولتی جوانان)، آیین‌نامه اجرای ماده ۱۵۸ قانون برنامه (مربوط به سازمان‌های غیردولتی زنان)، آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۰۴ قانون برنامه (مربوط به سازمان‌های غیردولتی محیط‌زیست)، آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۸۲ قانون برنامه (مربوط به

سازمان‌های غیردولتی) همگی در سال ۱۳۷۹، بند «ک» ماده ۹۷ قانون برنامه چهارم توسعه (سازماندهی و توسعه مشارکت‌های مردمی و خدمات داوطلبانه در عرصه بهزیستی و برنامه‌ریزی و اقدامات لازم برای حمایت از مؤسسات غیردولتی با رویکرد بهبود فعالیت، بند (ه) ماده ۹۷: خدمات‌رسانی به موقع به افراد در معرض آسیب‌های اجتماعی با مشارکت سازمان‌های غیردولتی، بند (و) ماده ۹۸ تدوین طرح جامعه مشارکت و نظارت مردم، سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی و شوراهای اسلامی در توسعه پایدار و فراهم کردن امکان گسترش کمی و کیفی نهادهای مدنی با اعمال سیاست‌های تشویقی در سال ۱۳۸۳ و آیین‌نامه تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی در سال ۱۳۸۴)، کماکان نهادهای به‌وجودآمده سهم مناسبی در پیشبرد برنامه‌های توسعه نداشته‌اند و مشارکت آن‌ها چشمگیر نبوده است (حیدری و جمشیدی، ۱۳۹۵: ۱۴۰-۱۳۹). دوره احمدی‌نژاد به دلیل نگاه بسته دولت به سازمان‌ها و نهادهای غیردولتی، اغلب با حاشیه‌ای شدن و حضور بسیار کم‌رنگ و محدود این نهادها در سپهر عمومی همراه است (منصوریان، ۱۳۹۸). در برنامه پنجم توسعه که در دوره احمدی‌نژاد تدوین شد، هیچ ماده‌واحدی درباره سازمان‌های غیردولتی وجود ندارد. در این دوره از تعداد بیش از چهارهزار سازمان مردم‌نهادی (سمن) که در سال ۱۳۸۴ در کشور فعالیت می‌کردند، به شدت کاسته شد (حیدری و جمشیدی، ۱۳۹۵: ۱۴۵). در دولت روحانی نیز به‌رغم اقبال از رویکرد مدنی، گسترش آزادی‌های فردی، و ایجاد فضا برای حضور نیروهای داوطلب و تلاش برای نگاه غیرامنیتی به نهادهای غیردولتی (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۸/۶/۲) و تصویب آیین‌نامه تشکیل‌های مردم‌نهاد، ماده الحاقی (۱۵) بند ۱ تبصره ب: فراهم کردن زمینه و شرایط لازم برای جلب مشارکت عمومی از طریق ایجاد و تقویت تشکلهای سازمان‌های مردم‌نهاد، حمایت حقوقی، آموزشی، سازماندهی و ارائه کمک‌های فنی و اعتباری در سال ۱۳۹۵، و پیش‌نویس لایحه قانون سازمان‌های غیردولتی (سمن‌ها) در سال ۱۳۹۷، هم‌زمان با اجرای برنامه پنجم و تدوین و اجرای برنامه ششم، به ضرورت کنشگری و مشارکت سازمان‌های غیردولتی در فرایند توسعه توجه جدی نمی‌شود.

۴-۷. خلأ نقش‌آفرینی اتاق‌های فکر^۱ توسعه‌ای در وضعیت هژمونی امر سیاسی

اتاق‌های فکر توسعه‌ای از ویژگی‌های اصلی جوامع توسعه‌گرا، از بازیگران اصلی جامعه مدنی،

1. Think Tank

به عنوان پلی میان دانشگاه و نظام تدبیر (مگان^۱، ۲۰۱۶: ۵)، و نیز حلقه میانجی بین دانش و قدرت به شمار می‌آیند (تراپ مرز^۲، ۲۰۱۱: ۴). این بازیگران، زمینه اجماع و وفاق بر سر اولویت‌بندی مسائل و مشکلات مربوط به توسعه، ایجاد گفت‌وگو میان دانش و سیاست‌گذاری، تحلیل سیاست‌ها با رویکرد علمی، و ارتقای رویکرد مشارکتی و نظارت از سوی ذی‌نفعان و ذی‌مدخلان واقعی تصمیمات دولت را فراهم می‌کنند (آشنا، ۱۳۹۶: ۱۴). نتایج پژوهشی که از اعضای فعال اتاق‌های فکر تشکیل شده در تهران از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۳ به عنوان نمونه انجام شده است، نشان می‌دهد که از میان چالش‌های پیش‌روی اتاق‌های فکر در ایران، سه مورد نمود چشمگیرتری دارد که نشان‌دهنده تقدم امر سیاسی بر امر سیاستی در فرایند سیاست‌گذاری و اجرای برنامه‌های توسعه‌ای در کشور در این حوزه است. یافته‌های پژوهش یادشده نشان می‌دهد که یکی از چالش‌های مهم اتاق‌های فکر در ایران، نبود مشتری مناسب برای ایده است. ۹۰ درصد از پرسش‌شوندگان این پژوهش بر این نظر بوده‌اند که ایده تولید می‌شود، ولی چون نیازی به مصرف و اجرای آن در نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی وجود ندارد، درعمل بدون تقاضا و مشتری رها می‌شود. متغیر دیگری که مورد تأیید ۸۶ درصد پرسش‌شوندگان بوده است، احساس نخبگی در مدیران ارشد اجرایی است. مدیری که خودش را نخبه می‌داند، از هرگونه تلاش برای اصلاح خود یا استفاده از ایده صاحبان فکر و اندیشه پرهیز می‌کند. متغیر مهم دیگری که ۸۱ درصد پرسش‌شوندگان با آن موافق بوده‌اند، عدم نیاز واقعی مدیران ارشد به اتاق‌های فکر است. مدیران ارشد به چنین کانون‌های نخبگی‌ای باور و احساس نیاز نداشته و نگاه آن‌ها به این کانون‌ها، بیشتر حالت تبلیغی و زینت‌المجالسی دارد (راهداری و نصر، ۱۳۹۶: ۴۸-۳۶). هرچند در دولت روحانی از حدود سال ۱۳۹۴، ایده شبکه ملی جامعه و دانشگاه به جای اتاق فکر با همکاری مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری و وزارت علوم شکل گرفت، اما تکاپوی یادشده نیز در لابه‌لای روزمرگی دولت، ستیز نیروها، و نیز به رسمیت نشناختن آن توسط ساختار حکمرانی محلی، عقیم ماند (فولادیان، ۱۳۹۶: ۵۸).

1. MCGann

2. Traub-merz

نتیجه‌گیری

مقوله توسعه ملی و تنگناهای فراروی آن در جمهوری اسلامی ایران، نیازمند نظریه‌ای درباره وضعیت غیرمتعارف حاکم بر سیاست‌ورزی و الگوی رویارویی بین نیروهای سیاسی با یکدیگر است. در این راستا، یکی از مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر فرایند توسعه ملی در جمهوری اسلامی ایران، چالش ناشی از غلبه امر سیاسی بر فضای فکری و تصمیم‌گیری توسعه‌ای کشور است. دغدغه مقاله حاضر، تمرکز بر مطالعه علل تأخیر در برون‌رفت از تنگناهای توسعه ملی در پرتو چالش یادشده بوده است. مدعای پژوهش این بود که سازوکار تأثیرگذاری غلبه امر سیاسی در حوزه سیاست‌گذاری و اجرای توسعه، به شکل سست و تعارض میان نیروهای سیاسی بر سر ماهیت پیشرفت و توسعه و چگونگی پیشبرد آن بازتاب یافته است. اگرچه از منظر گفتمانی، سپهر سیاست را نمی‌توان فارغ از کشمکش و جدال دانست، و هر «مایه» به‌ناچار خود را در مقابل یک «آنها» قوام می‌بخشد و مقوله غیریت، رقابت، و جدال، ویژگی سیاست است، اما واقعیت این است که توسعه و ترقی در بستر کشمکش و نزاع هستی‌شناسانه و هویتی بین نیروهای تعیین‌کننده در سپهر سیاسی یک کشور تحقق نمی‌یابد؛ به‌ویژه آن نوع رویارویی‌ای که مبتنی بر حذف و کنارگذاری غیر و نه به رسمیت شناختن و همسازی با او باشد. بر این اساس، باید بین دو نوع سیاست‌ورزی آنتاگونیستی و آگونیستی تفاوت قائل شد. مقاله حاضر، مسئله بنیادین فراروی تکوین و تطور مقوله توسعه ملی در ایران پس از انقلاب را از همین منظر بررسی کرده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، برآیند مناسبات تعارض‌آمیز بین نیروهای سیاسی-اجتماعی این بوده که در گام نخست، سپهر سیاسی کشور با شکل‌گیری یک منطقه آنومیک و نامشخص در تعاملات و الگوی رویارویی نیروها و گفتمان‌ها در مقابل هم روبه‌رو شده است. برآیند چنین وضعیتی، گسست هستی‌شناسانه و مرزبندی مبهم و نادقیق، اما تعارض‌آمیز این نیروها در مقابل همدیگر و در نتیجه، امتناع از گفت‌وگو، باهم‌بودگی، و هم‌افزایی آن‌ها در راستای دستیابی به چپستی خیر عمومی و چگونگی تحقق آن بوده است. در گام دوم و در پی غلظت یافتن چنین مرزبندی‌های ستیزه‌جویانه‌ای حول محور دوست/دشمن، تصمیم‌سازی، برنامه‌ریزی توسعه‌ای، و اجرای آن نه در راستای تداوم و هم‌افزایی برنامه‌ها و اقدامات، بلکه در وضعیت گسست و به‌منزله نقطه آغازی برای ازسرگیری مجموعه‌ای از اقدامات و سیاست‌های جداازهم در هر دوره در اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران تبلور یافته است.

تقدم امر سیاسی، تقریباً گفت‌وگو و هم‌اندیشی بین کنشگران سیاسی را به سطح سیاسی-امنیتی فروکاسته و رابطه دوست‌دشمن را به جای مناسبات عقلانی، باهم‌بودگی، و اجماع ظرفیت‌ها و نیروها در رویارویی با مسائل و چالش‌های توسعه‌ای کشور نشانده است. در این راستا، بیشتر تدوین‌کنندگان و مجریان برنامه‌های توسعه، به مثابه بازیگران همه‌فن‌حریف نقش‌آفرینی کرده و با پافشاری بر ایده‌های غالباً بخشی و غیرفراگیر خود، هریک بر موضوع و هدف خاصی، اعم از توسعه اقتصادی در دوره هاشمی، توسعه سیاسی دوره خاتمی، عدالت‌محوری در دوره احمدی‌نژاد، و سرانجام، اعتدال نافرجام بین اهداف و آرمان‌ها در دوره روحانی در گسست با وضعیت پیش از خود متمرکز شده‌اند. فرجام وضعیت یادشده، تعلیق نگاه فراگیر، پیچیده، تراکم‌یافته، و اجماعی بین اهداف، برنامه‌ها، و نحوه اجرای آن‌ها در تعامل دولت/بازار و جامعه در فرایند توسعه ملی در جمهوری اسلامی بوده است. رویه یادشده سبب شده است که کماکان مقوله آزمون و خطا و کسب تجربه‌های پرهزینه در فرایند توسعه ملی کشور بازتولید شود. تعارض‌های یادشده در بسیاری از زمینه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی، وضعیت تراکم‌یافتگی مسائل و چالش‌ها را برای اقتصاد سیاسی کشور به وجود آورده است. آشکار است که این شرایط، در بسیاری از موارد، قدرت تصمیم‌گیری مؤثر و کارآمد را از نهادهای سیاست‌گذار و تصمیم‌ساز سلب کرده و به تخلیه ظرفیت توسعه‌ای نظام تدبیر موجود می‌انجامد. نتیجه استمرار چنین روندی، تسریع در تبدیل مسائل و چالش‌های توسعه‌ای کشور به معضل و بحران است.

یکی دیگر از یافته‌های نظری و تجربی پژوهش حاضر این است که برون‌رفت از تنگنای توسعه‌ای جمهوری اسلامی ایران، پیش از هر چیز، مستلزم گذار از هستی‌شناسی به معرفت‌شناسی در رویارویی نیروهای سیاسی با یکدیگر است. براینکه این مهم، به رسمیت شناختن یکدیگر، هم‌آیندی و هم‌افزایی حول مسائل سیاستی معطوف به خیر عمومی جامعه در ابعاد مختلف اقتصاد، اجتماع، و سیاست در چارچوب تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه در کشور است. در چنین شرایطی، روابط آنتاگونیستی بین نیروهای سیاسی به روابط آگونیستی و نوعی چارچوب تفاهمی تبدیل شده و زمینه نقش‌آفرینی کنشگران علمی، نهادهای مدنی، جامعه‌محور، و پیشرفت‌گرا در فرایند توسعه ملی فراهم می‌شود. در این چارچوب، نگاه خردورزانه، اندیشمندانه، و پیچیده به توسعه، جایگزین رویکرد سیاسی، ساده‌انگار، و بخشی‌نگر شده و زمینه تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه متناسب با اقتضات اقتصاد پویای

ملی فراهم می‌شود. کنشگران سیاسی نیز به مثابه بازیگران خردگرا، منطقی، تکثرگرا، و جامعه‌محور حول خیر عمومی سیاست‌ورزی می‌کنند. براساس رویکردی گشوده و متکثر از سپهر سیاسی به دور از حذف و کنارگذاری رقیب و پرهیز از تلقی آن به مثابه دشمن است که خیر عمومی و جامعه‌محور اولویت یافته و بین قدرت و دانش، پلی ایجاد می‌شود که ضمن تحکیم رابطه نظام دانایی و توانایی کشور، از اتخاذ تصمیم‌های یک‌سویه، غیرعلمی، و سیاسی پرهیز می‌شود. فرجام مواجهه کارآمد، بازبینی پیوسته و انتقادی برنامه‌ها و اقدامات توسعه‌ای، تحقق حکمرانی مشارکتی، و تقویت همکاری و هم‌افزایی بین نیروهای اجتماعی حاضر در سپهر سیاست‌گذاری کشور، به جای ستیز و تخاصم آن‌ها با هم، است. جامعه در بستر چنین تحولی، فرصت گشودگی بین نیروها و تکوین یک «مای فراگیر» را به دست آورده و در پرتو آن، نیروهای سیاسی، ضمن به رسمیت شناختن یکدیگر برای هژمون‌سازی گفتمان خود به گونه‌ای مسالمت‌آمیز وارد رقابت سیاسی می‌شوند. در این شرایط، چندپارگی هویتی، گفتمانی، گسست بیناذهنی و سردرگمی سیاستی به اجتماعی از نیروها و جریان‌های مصالحه‌جو و تکثرگرا تبدیل می‌شود که بازی زبانی-گفتمانی توسعه را به سوی پیوند با امر واقع و اقتضاهای آن در حوزه سیاست‌گذاری و اجرا رهنمون می‌سازند.*

یادداشت‌ها

۱. مجادله، رقابت، و مخالفت با یکدیگر، بدون طرد، حذف و خشونت با دیگری.
۲. نگاه کنید به مقاله بلوم در کتاب دانشگاه و جهانی شدن.

منابع

- احمدی امویی، بهمن (۱۳۸۲). اقتصاد سیاسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: گام نو.
- اشمیت، کارل (۱۳۹۰). الهیات سیاسی، ترجمه لیلا چمن خواه. جلد نخست. تهران: نشر نگاه معاصر.
- اشمیت، کارل (۱۳۹۵). مفهوم امر سیاسی. ترجمه یاشار جیرانی و رسول نمازی. چاپ دوم. تهران: نشر ققنوس.
- اطاعت، جواد و دیگران (۱۳۹۲). مبانی توسعه ایران. نشر علم.
- اکبری، کمال (۱۳۹۸). چه تعداد سازمان مردم نهاد در کشور فعالیت می کنند. کد خبر: ۱۲۸۹۹۰۳. در دسترس در:
- www.kabaronline.ir
- آرنت، هانا (۱۳۹۰). وضع بشر. ترجمه مسعود علیا. تهران: ققنوس.
- آشنا، حسام الدین (۱۳۹۶). شبکه ملی جامعه و دانشگاه؛ حلقه گذار به دانشگاه کارآفرین. نامه فرهنگی شبکه ملی جامعه و دانشگاه، صص ۱۴-۱۳.
- بخشی، مصطفی (۱۳۸۷). مبانی نظری برنامه ای که خمیر شد. کد خبر: ۵۷۵۸. در دسترس در:
- www.rajanews.com
- پاک سرشت، سلیمان (۱۳۹۶). هدف اتاق های فکر، تقویت سیاست گذاری و تصمیم گیری مشارکتی است. نامه فرهنگی شبکه ملی جامعه و دانشگاه. صص ۲۱-۱۵.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۹۸). درس گفتارهای فلسفه سیاسی: امر سیاسی چیست. تهران: مؤسسه مطالعات سیاسی-اقتصادی پرسش.
- حاجی یوسفی، امیر محمد؛ بهمرد، سمیه (۱۳۸۵). چرایی مهاجرت نخبگان از ایران پس از پایان جنگ تحمیلی. پژوهشنامه علوم سیاسی، دوره اول، شماره ۴، ۶۷-۲۷.
- حیدری، نصرت اله؛ جمشیدی، محسن (۱۳۹۵). نقش و جایگاه سازمان های مردم نهاد در مشارکت سیاسی در دوران های ریاست جمهوری خاتمی، احمدی نژاد، روحانی. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال دوازدهم، شماره سی و ششم، ۱۵۲-۱۲۵.
- خالقی دامغانی، احمد؛ و ملک زاده، حمید (۱۳۹۵). سیاست، پایداری، و دولت: امر سیاسی و بنیان بیناذهنی آن. فصلنامه دولت پژوهی، سال اول، شماره ۲، ۱۶۶-۱۳۵.
- خبرگزاری ایرنا (۱۳۹۸/۶/۲). تقویت و حمایت مستمر تشکل های مردم نهاد در دولت تدبیر و امید.
- دانش نیا، فرهاد (۱۳۹۱). پیامدهای جهانی شدن برای کشورهای در حال توسعه. نشریه رهیافت های سیاسی و بین المللی. شماره ۳۱. ۲۱۶-۱۹۳.
- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال؛ رادفر، فیروزه (۱۳۸۹). الگوهای صدور انقلاب در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق.
- راغفر، حسین (۱۳۹۸). احمدی نژاد در مورد برنامه توسعه اعلام کرد که برنامه چهارم آمریکایی است. کد خبر: ۴۶۲۷۷. در دسترس در:

www.masalasonline.ocm

راهداری، علیرضا؛ نصر، مصطفی (۱۳۹۶). چالش‌های اتاق فکر در ایران. فرایند مدیریت و توسعه، دوره ۳۰، شماره ۲، پیاپی ۱۰۰-۵۴-۲۳.

رنانی، محسن (۱۳۹۹). کتاب توسعه: گزارش مقدماتی مرور تلفیقی بر جایگاه ایران در شاخص‌های جهانی توسعه. اصفهان: نشر فرهنگ مردم.

روحانی، حسن (۱۳۹۰). امنیت ملی و نظام اقتصادی ایران. چاپ چهارم. تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.

سرزعی، علی (۱۳۹۵). پوپولیسم ایرانی، تحلیل کیفیت حکمران محمود احمدی‌نژاد از منظر اقتصاد و ارتباطات سیاسی. چاپ چهارم. تهران: نشر کرگدن.

سریع‌القلم، محمود (۱۳۹۴). عقلانیت و توسعه‌نیافتگی ایران، چاپ یازدهم. تهران: نشر فرزانه روز.

سعیدی، محمدرضا (۱۳۸۲). مشارکت سازمان‌های غیردولتی در برنامه‌های میان‌مدت توسعه در ایران. مطالعات فرهنگ و ارتباطات، شماره ۱۴، ۱۵۰-۱۲۹.

سینایی، وحید؛ زمانی، سمیه (۱۳۹۱). بررسی نقش دولت و مجلس در تغییر سیاست‌های اقتصاد ایران؛ مطالعه موردی برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، و فرهنگی (۱۳۶۸-۱۳۷۲). دوفصلنامه دانش حقوق اقتصادی (دانش و توسعه پیشین)، دوره جدید. سال نوزدهم. شماره ۲، ۱۰۰-۷۲.

شقافی شهری، وحید (۱۳۹۷). ارزیابی برنامه‌های توسعه کشور از نظر تحقق اهداف اقتصادی چشم‌انداز. فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست‌وپنجم، شماره ۹۴، ۲۳۷-۲۰۹.

عطریانفر، محمد (۱۳۹۵). هاشمی بستر را برای دوم خرداد آماده کرد. کد خبر: ۸۰۴۵. در دسترس در:

www.tarrikhirani.ir

فاضلی، محمد (۱۳۹۶). پژوهش‌های سیاسی زمینه مشارکت دانشگاهیان را فراهم می‌کند. نامه فرهنگی شبکه ملی جامعه و دانشگاه. ۲۸-۲۶.

فراستخواه، مقصود (۱۳۹۴). ما ایرانیان؛ زمینه‌کاوی تاریخی و اجتماعی خلیات ایرانی. چاپ سوم. تهران: نشر نی.

فولادیان، مجید (۱۳۹۶). نقش شبکه ملی جامعه و دانشگاه و نخبگان دانشگاهی در حوزه سیاست‌گذاری اجتماعی کشور. نامه فرهنگی شبکه ملی جامعه و دانشگاه. ۵۸-۵۶.

قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی (زمستان ۱۳۸۹). چاپ نخست. تهران: معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات کشور.

قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (بهار ۱۳۷۴). چاپ نخست. تهران: اداره کل قوانین و مقررات کشور.

قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (بهار ۱۳۷۹). تهران: معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح مقررات.

قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (اردیبهشت ۱۳۹۵). تهران: معاونت قوانین، اداره کل تدوین قوانین، اداره کل کمیسیون‌ها، صحن و مشاورین.

قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی (تابستان ۱۳۶۹). تهران: اداره کل قوانین و مقررات کشور.

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (پاییز ۱۳۸۳). چاپ نخست. تهران: معاونت پژوهش، تدوین و تنقیح قوانین و مقررات.

قوچانی، محمد (۱۳۹۰). یقه سفیدها؛ جامعه‌شناسی نهادهای مدنی در ایران امروز. تهران: نشر نقش‌ونگار.

قوچانی، محمد (۱۳۹۷). «هاشمی اصلاح‌طلب یا محافظه‌کار؟ راست مدرن، اندیشه‌ای فراتر از دولت سنتی و چپ سنتی. کد خبر: ۱۲۸۷. در دسترس در:

www.hamsharionline.ir

کمترین و بیشترین سهم دولت‌ها از دلارهای نفتی (۱۳۹۹/۴/۲۴). کد خبر: ۵۳۰۷۷۱. در دسترس در:

www.homsharionline.ir

گزارش علی ربیعی از جلسه آنلاین برخی اعضای دولت دوازدهم، بازیابی شده در سایت خبری-تحلیلی انتخاب. بازیابی شده در تاریخ ۱۶ اسفند ۱۴۰۰. در دسترس در:

<http://www.entekab.ir/665804>

مارشال، کاترین؛ راسمن، گرچن (۱۳۹۵). روش تحقیق کیفی. ترجمه علی پارسایان و سیدمحمد اعرابی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

مجتبی‌زاده، علی؛ لیالی، محمدعلی (۱۳۹۶). جریان‌شناسی سیاسی؛ نگاهی به احزاب، گروه‌ها و جریان‌های سیاسی در ایران معاصر. تهران: دفتر نشر معارف.

محفوظی، سیدحسن (۱۳۹۸). سرانجام پتروشیمی‌های بدتعریف چه خواهد شد؟. کد خبر: ۱۰۴۲۱۸۱۳. در دسترس در:

<https://moqavemati.net/>

مظاهری، طهماسب (۱۳۹۲). سرنوشت ساماندهی اقتصادی در دولت خاتمی. کد خبر: ۴۰۵۸۳. در دسترس در:

www.eghtesadonline.com

مظفری، آیت (۱۳۹۶). جریان‌شناسی ایران معاصر. تهران: انتشارات زمزم هدایت.

منصوریان، خسرو (۱۳۸۹). محدود شدن فعالیت سازمان‌های غیردولتی در ایران. در دسترس در:

<http://www.dw.com>

منوچهری، عباس (۱۳۸۷). رهیافت و روش در علوم سیاسی. تهران: انتشارات سمت.

موثقی، احمد (۱۳۸۵). نوسازی و اصلاحات در ایران (از اندیشه تا عمل). تهران: نشر قومس.

موثقی، احمد (۱۳۸۵). اقتصاد سیاسی ایران در دوره جمهوری اسلامی. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۷۱، ۳۵۴-۳۱۱.

مهاجرت ایرانیان ۱۴۰ برابر شده است (۱۳۸۹/۸/۴). کد مطلب: ۱۹۰۸۰۶. در دسترس در:

www.hbaharnews.ir

میدری، احمد (۱۴۰۰). نقد آمارتیاسن به جان رالز؛ دو راهبرد تحول‌خواه. در دسترس در:

<https://3danet.ir/Meidari-john-rawls-amartya-sen>

نوعی، غلامحسین؛ ساجع، لیلی (۱۳۹۰). نقش سازمان‌های غیردولتی (سمن‌ها) در توسعه پایدار. همایش گردشگری و توسعه پایدار، همدان: دانشگاه آزاد اسلامی. در دسترس در:

<http://www.civilica.comipaper-NCTSDo1NCTSDO1-123.html>.

<https://www.imf.org>

<https://www.iss.nl>

[https://www.prosperity.com/the Legatum prosperity index](https://www.prosperity.com/the_Legatum_prosperity_index)

www.cbi.ir

www.eghtesadonline.com/9/10/1398/405829

Behdad, S (1988). *The Political Economy of Islamic Planning in Iran, in Post Revolutionary Iran*. Edited by Amirahmadi, H and et.al. London: West View press.

Bloom, David (2003). *Des. I Dee's a'l Action Pourune Reform De L' en Seignment Supérieur*. In Globalization et Univesites. Nouvel. Espase. Nou Veaux Ac Teurs, Sous La Direction de Gillies Breton. Michael Lambert. Edition Unesco, Les Presses de l' Uni Versite Laval.

Habermas, Jurgen (1984). *The Theory of Communicative Action: Reason and Rationalization of Society*. Trans Tomas Mccarthy. Vol. I, London: Heinemann.

Hellenbroich, Anno and Elisabeth Hellenbroich (2006). Carl Schmitts Hobbesian State. *National EIR*, Vol.33.

Laclau, E. (1990). *New Reflection on the Revolution of our Time*. London: Verso.

Laclau, E. (1996). *E.Emancipation (s)*, verso.

McGonn, James G. (2016). Think Tanks and Civil Societies Program. *Global Go to Think Thank Index Report*, Pennsylvania: University of Pennsylvania.

MoJa, Tebho (2003). Globalisation-A Portheid Le Role Del Enseignement Saperiear Dans Le Development. In Glo Balisation et Universities Nouvel Espase, Noa Veau Acteurs, Sous La Direction the G'illes Breton, Michel Lambert, Edition Unesco, et les Presses de Luniversit'e Laval.

Mouff, C. (1999). Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? *Social Research*, 66(3), 745758

Mouffe, Chantal (2005). *On the Political*. London: Routledge.

Myrdal, Gunnar (1974) "Journal of Economic Issues" VIII no. December

Pesaran, Evaleila (2011). *Irans Struggle for Economic Independence, Reform and Counter-Reform in the Post-Revolutionary Era*. New York, NY: Rotledge 2011 1sted.

Schmitt, Carl (1996). *The Concept of the Political*. Translated by George Schwab. The University of Chicago Press.

Traub-Merz, Rud of (2011). Dowe Meed More and More Tink Tanks? *Briefing Paper*, Special Issue, available at: <http://Library.fes.de/pdf-files/bueros/china/8564.pdf>.